

ספר מִשְׁכֵּלִי

עם:

מצודות

תרגום הפסוק
לעברית, על-פי
פירושי
מצודת-דוד
ומצודת-ציון.

סגולות

תרגום חדש
המדגיש את
המשמעות
המעשית של כל
פסוק.

דקויות

ניתוח מבנה הפרק והפסוק, ניתוח משמעות של
ביטויים, והשוואה בין פרשנים.

הקבלות

הקבלות לפסוקים אחרים, העוזרים לחשוף את הסיפור
מאחרי הפסוק.

מאת: אראל בן דב סגל הלוי

<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.he>

שימוש במאמרים מותר תחת רשיון ייחוס שיתוף
זהה של:

פתיחה לספר משלי

מקובל לפרש שהפסוקים 1-9 הם פתיחה לכל הספר:

- פסוקים 1-6: "מְשָׁלִי שְׁלֹמֹה בֶן דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל... לְדַעַת... לְקַחַת... לְתֵת... יִשְׁמַע... לְהִבִּין" - תכלית כתיבת הספר לכותב ולקורא (האות ל מציינת את התכלית של מה שלפניה). הפסוקים מתארים מדוע החליט שלמה המלך לכתוב את הספר (ראו "דקויות" על פסוק 2), ומה התועלת שהקורא בספר יכול להפיק ממנו (ראו "מצודות" על פסוק 2).
- פסוקים 7-9: "יִרְאֶת ה' רִאשִׁית דַּעַת... שְׁמַע בְּנִי מוֹסֵר אָבִיךָ..." - מקורות הלימוד: המקור הראשי הוא יראת ה' (פסוק 7), והמקורות המלווים הם מוסר האב ותורת האם - המסורת מהדור הקודם (פסוקים 8-9).

אולם ספר משלי הוא ספר מעשי - בכל פסוק ישנה הנחיה למעשה. גם בפסוקי הפתיחה ישנן הנחיות למעשה: הן מנחות את הקורא איך לגשת ללימוד נושא חדש, ובפרט, איך ללמוד את ספר משלי (ראו פירושנו על פסוק 2).

מבנה הפרק

לאחר הפתיחה, פסוקים 10-33 כוללים שני נאומי-אזהרה:

- הנאום הראשון בפסוקים 10-19: "בְּנִי! אִם יִפְתּוֹךְ חֲטָאִים - אֵל תִּבְּא!" - אזהרה לנערים מפני הצטרפות לכנופיית שודדים, המבטיחה להם התעשרות קלה ומהירה (ראו שם).
- הנאום השני בפסוקים 20-33: "חֲכָמוֹת בַּחוּץ תִּרְנָה, בְּרַחְבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ... עַד מְתֵי פְתִימִים תִּאָּהְבוּ פְתִי?...?" - אזהרה לפתיים מפני הצטרפות לחבורת-רחוב של לצים וכסילים, המבטלים את זמנם ואינם לומדים (ראו שם).

הנאום הראשון בלשון זכר והנאום השני בלשון נקבה, כנגד משלי א8: "שְׁמַע בְּנִי מוֹסֵר אָבִיךָ, וְאַל תִּטַּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ" (ראו שם).

אלה הם המשלים אשר אמר שלמה, כי את התורה המשיל לאשה טובה, והמינות לזונה; וכן ברוב הדברים אחז בדרך משל.

זה ספר המשלים שאסף וכתב שלמה בן דוד מלך ישראל.

השורש משל נזכר בתנ"ך בכמה משמעויות:

א. דמיון והקבלה, כמו בדברי ה', ישעיהו מו:5: "לְמִי תִדְמִינִי וְתִשְׁווּ, וְתִמְשְׁלוּנִי וְנִדְמָה?". וכן פעמים רבות בדברי חז"ל, "משל למה הדבר דומה..."

ב. פתגם או דבר-חכמה קצר, כמו בדברי דוד, שמואל א כד:13: "כִּאֲשֶׁר יֹאמַר מֶשֶׁל הַקְּדָמְנִי: 'מִרְשָׁעִים יֵצֵא רָשָׁע'; וְיָדִי לֹא תִהְיֶה בָּךְ".

ג. שיר או נאום, כמו בדברי בלעם, במדבר כג:18: "וַיֵּשֶׁא מֶשֶׁלוֹ וַיֹּאמֶר: קוּם בָּלֶק וּשְׁמַע, הָאֲזִינָה עָדִי בְּנוֹ צֶפֶר".

ד. שלטון והנהגה, כמו בדברי בני יעקב, בראשית מה:26: "עוֹד יוֹסֵף חַי, וְכִי הוּא מֶשֶׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם".

כל המשמעויות הללו נמצאות בספר משלי:

א. יש בו דימויים והקבלות רבים, הממחישים עקרונות מוסריים בעזרת דוגמאות מהטבע והחיים, כמו משלי כז:18: "נֹצֵר תֵּאֱנָה יֹאכֵל פִּרְיָהּ, וְשֹׁמֵר אֲדָנָיו יִכְבֹּד" (ראו שם). ולפי מפרשים רבים, גם הפסוקים הנראים פשוטים, למעשה כוללים דימויים נסתרים (רש"י, מצודות).

ב. יש בו פתגמים קצרים עם מסר קולע, כמו במשלי כא:23: "שֹׁמֵר פִּיּוֹ וּלְשׁוֹנוֹ - שֹׁמֵר מִצְּרוֹת נַפְשׁוֹ" (ראו שם). רוב הפסוקים בפרקים י-כב, כה-כט הם מסוג זה.

ג. יש בו נאומים שיריים עם מסר מורכב, כמו הנאום במשלי ו-11 המתחיל במילים: "לֵךְ אֶל נְמָלָה עֵצִל, רְאֵה דַרְכֶּיהָ וְחִכָּם" (ראו שם). רוב הפרקים א-ט, כג-כד, ל-לא מחולקים לנאומים מסוג זה.

ד. ויש בו גם הנחיות לשלטון והנהגה, כמו במשלי כה:5: "הֲגֹו רָשָׁע לִפְנֵי מֶלֶךְ - וַיִּכּוֹן בַּצֶּדֶק כְּסָאוֹ" (ראו שם).

לשורש משל ישנן כמה משמעויות שונות (ראו "דקויות") ובמבט ראשון נראה שאין קשר ביניהן. אולם דווקא שלמה המלך שילב בין המשמעויות השונות:

- הוא היה מומחה במשלים - דימויים, פתגמים, שירים ונאומים, מלכים א 12-13: "וַיִּדְבֹּר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִשְׁלֵי, וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וָאַלְף; וַיִּדְבֹּר עַל הָעֵצִים מִן הָאֶרֶץ אֲשֶׁר בְּלִבָּנוֹן וְעַד הָאֲזוֹב אֲשֶׁר יֵצֵא בְּקִיר, וַיִּדְבֹּר עַל הַבְּהֵמָה וְעַל הָעוֹף וְעַל הָרֶמֶשׂ וְעַל הַדְּגִים";

- והוא היה גם מומחה בממשלה - שלטון והנהגה מלכים א 11: "וַיִּשְׁלַמְהָ הָיָה מוֹשֵׁל בְּכָל הַמְּמַלְכוֹת מִן הַנָּהָר אֶרֶץ פִּלְשִׁתִּים וְעַד גְּבוּל מִצְרָיִם, מִגִּשְׁיִם מִנְחָה וְעִבְדִּים אֶת שְׁלֹמֹה כָּל יְמֵי חַיָּו".

שלמה ידע למשול - למצוא את המשותף והדומה בדברים הנראים שונים, החל מבני-אדם ועד חיות וצמחים. והכישרון הזה איפשר לו גם למשול - להנהיג בהצלחה את העמים השונים והמגוונים בממלכתו הרחבה.

תועלת הדברים, **להודיע** לבני אדם **חכמה ומוסר**; ואחז במשל למען **הבין** לזולת **דברי בינה**, כי הוא מבוא גדול לקנות ההבנה.

- כשאתם מתחילים ללמוד, קודם-כל השתדלו **לדעת דברי חכמה ומוסר** שאמרו חכמים אחרים, ואחר-כך **להבין ולפתח אמרי בינה** חדשים משל עצמכם;

לדעת, לקחת, לתת -

1. פירשנו את הפסוק כהנחיה מעשית לקוראים - איך ללמוד נושא חדש, ובפרט איך ללמוד את ספר משלי.

אולם לפי רוב המפרשים, האות **ל** מציינת את התכלית של מה שלפניה:

2. התכלית עבור **הקורא** - מה התועלת שהקורא בספר יכול להפיק ממנו (ראו מצודות).

3. וגם התכלית **עבור הכותב** - מדוע החליט שלמה המלך לכתוב את הספר. **משלי שלמה... לדעת חכמה** - המשלים שאסף שלמה כדי שיידע חכמה. ולא כתב להודיע אלא **לדעת** - קודם-כל שיידע הכותב בעצמו, ורק אחר-כך יוכל ללמד אחרים. וכן כתב גם הרמח"ל בהקדמה לספרו "מסילת ישרים", שתכליתו קודם-כל "ללמד לעצמי" ואחר-כך גם "להזכיר לאחרים".

מה ההבדל בין חכמה לבינה?

חכמה ובינה מופיעות יחד לאורך כל התנ"ך ובפרט בספר משלי. מתוך המקורות ודברי חז"ל, נראה שה**חכמה** פונה כלפי חוץ וה**בינה** פונה כלפי פנים: **חכמה** היא הכשרון לשמוע וללמוד ולדבר וללמד, ו**בינה** היא הכשרון לחשוב ולחקור ולנתח ולהסיק מסקנות. כך פירשנו לאורך כל הספר.

בפסוקנו, החלק הראשון **לדעת חכמה ומוסר** מייצג את השלב הראשון בחינוך, שבו האדם למד ממקורות חיצוניים ומקבל ידע מאחרים; החלק השני **להבין אמרי בינה** מייצג את השלב השני, שבו האדם חוקר מסיק מסקנות בעצמו, **מבין** דבר מתוך דבר **ובונה** עוד קומה של ידע.

מה זה מוסר?

מוסר בלשון ימינו הוא אתיקה או ערכים (morals בלע"ז), אך בלשון המקרא יש לו לפחות שתי משמעויות שונות, כמו בפסוקים:

1. ירמיהו 14: "כָּל מֵאֵהֶבֶךָ שִׁכְחוֹךָ, אוֹתְךָ לֹא יִדְרֹשׁ; כִּי מִכַּת אוֹיֵב הִפְתִּיךָ, מוֹסֵר אֶכְזָר; עַל רֹב עוֹנֶךָ, עֲצָמוֹ חֲטָאֲתִיךָ" (דברי ה' אל ירושלים לאחר החורבן) - אין הכוונה שה' היכה את ירושלים על-ידי פרופסורים אכזריים לתורת האתיקה, אלא שהוא הביא עליה **ייסורים**, מכות וצרות; כאן **מוסר** מהשורש **יסר**.

2. ישעיהו 1: "מִשָּׂא דַמְשֶׁק: הִנֵּה דַמְשֶׁק מוֹסֵר מַעִיר, וְהִיתָה מְעִי מִפְּלָה" (נבואת פורענות על מלכות ארם) - אין הכוונה שדמשק היא סמל לעיר מוסרית וצודקת, אלא שה' **יסר** מדמשק את מעמדה כעיר בירה, וביא עליה מפלה; כאן **מוסר** מהשורש **סור**. וכן בשמואל א 7: "וַיִּתֵּן לוֹ הַכֹּהֵן קִדְשׁ, כִּי לֹא הָיָה שָׁם לָחֶם כִּי אִם לָחֶם הַפָּנִים הַמוֹסְרִים מִלִּפְנֵי ה' לְשׁוֹם לָחֶם חֹם בְּיוֹם הַלֵּקְחוֹ".

ניתן לפרש את הביטוי **לדעת חכמה ומוסר** לפי שתי המשמעויות הללו:

1. **חכמה** היא ידיעת החוק, **מוסר** הוא ידיעת העונש והייסורים המגיעים למי שמפר את החוק; **חכמה** משפיעה על השכל, **מוסר** משפיע על הרצון (מלבי"ם על הפסוק; חפץ חיים בפתיחה לספר שמירת הלשון).

חכמה היא לכתחילה - "שלא ייפול ברשת היצר הרע אשר הוא פורש לרגליו ושלא יתפתה בפיתויו". **מוסר** הוא בדיעבד - "אם יצרו מתגבר עליו, ייסר את עצמו וישבור אותו" (הגר"א על הפסוק).

2. **חכמה** - להוסיף תכונות טובות, **מוסר** - להסיר תכונות רעות; **חכמה** - לדעת מה לעשות, **מוסר** - לדעת מה לא לעשות, איזה מעשה ראוי להיות מוסר ומורחק מחיינו (ע"פ אורי בירן, "נקודת חיבור").

ההבדל בין חכמה למוסר מתגלה גם בהמשך הספר, בשני קטעים מקבילים שבאחד מהם נזכרה **חכמה** ובשני - **מוסר**: משלי 6: "לֹךְ אַל נִמְלָה עֵצֶל, רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם" (ראו שם), לעומת משלי 32: "עַל שְׂדֵה אִישׁ עֵצֶל עֲבֹרְתִי... וְאַחֲזָה, אֲנֹכִי אֲשִׁית לְבִי, רְאִיתִי לִקְחֹתִי מוֹסֵר" (ראו שם). שני הקטעים עוסקים בחריצות לעומת עצלות, ושניהם מסתיימים בשני פסוקים זהים. אולם פרק ו מדבר בשבח החריצות על-ידי דוגמה חיובית - הנמלה החרוצה המצליחה להסתדר ללא קצין שוטר ומושל. ופרק כד מדבר בגנות העצלות על-ידי דוגמה שלילית - האיש העצל המזניח את שדהו עד שהוא נהרס. אם כך, **החכמה** היא לימוד מדוגמה חיובית, לימוד מתוך רצון להתקדם ולהצליח; **המוסר** הוא לימוד מדוגמה שלילית, לימוד מתוך חשש להיכשל ולסבול מ**ייסורים**. והם מקבילים לשתי הדרכים בעבודת ה' - אהבה ויראה (ע"פ גליה).

- הָיוּ פְעִילִים בְּלִימוּד - הַשְׁתַּדְּלוּ לְקַחַת מוֹסֵר (לְהַפִּיק לְקָחִים מַעֲשִׂיִּים) מִכָּל דָּבָר שֶׁאַתֶּם לּוֹמְדִים, כְּדִי לְהַשְׁכִּיל (לְהַצְלִיחַ) בְּכָל מַעֲשֵׂיכֶם; לִימְדוּ לַעֲשׂוֹת צֶדֶק, לִנְהַל מִשְׁפָּט, וּלְיִישֵׁר אֶת הַיְּחִסִּים בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ.

לְקַחַת (לְלַמּוֹד) מוֹסֵר מִחוּכֶם;
צֶדֶק - הִיא עֲבוּדַת הָאֱלֹהִים,
וּמִשְׁפָּט - מִה שֶׁבֵּין אָדָם
לַחֲבֵירוֹ, וּמִיִּשְׁרִים - בְּדָבָר
הַמִּידוּת וְהַנְּהֻגָּה הָאָדָם.

1. הַבִּיטוּי לְקַח מִצִּיִּן לַמִּידָה (מִצִּדּוֹת); בְּפֶרֶט לַמִּידָה פְעִילָה, שֶׁבָּה הַתְּלִמִּידִים לֹא רַק מְקַבְּלִים מִהֶמּוּרָה אֶת חוֹמֵר הַלִּימוּד שֶׁהֵכִין אֲלֵא גַם טוֹרְחִים וְלֹקָחִים אוֹתוֹ בַּעֲצָמָם. הַקּוּרָא בִּסְפָר צָרִיךְ לְהַשְׁקִיעַ מֵאֲמָץ וּלְחִשּׁוֹב אִיךָ לְקַחַת אֶת הַדְּבָרִים לַחֲיוֹן הַפְּרָטִיִּים. מוֹסֵר - מִלְשׁוֹן יִיסוּרִים (רֹאוּ בַּפְּסוּק הַקּוֹדֶם), וְכֵאֵן הַכוּוֹנָה לְמֵאֲמָץ הַשְׁכִּיל וְהַרְגִּשִׁי הַנִּדְרָשׁ כְּדִי לְלַמּוֹד נוֹשֵׂא חֹדֶשׁ וְלַהֲכִנִּים אוֹתוֹ לְשִׁכֵּל.
2. הַבִּיטוּי לְקַח מוֹסֵר מִצִּיִּן גַּם הַפֶּקֶת מִסְקִנּוֹת וְלִקְחִים (מִשְׁלִי כִּדְ32); הַבִּיטוּי מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל מִצִּיִּן הַפֶּקֶת לְקָחִים מִעֲמִיקָה, הַמִּנְסָה לְמַצּוֹא אֶת הַשֶּׁכֶל שֶׁבְּכָל דָּבָר (לְקוּטִי מוֹהֲרָ"ן א), לְקַחַת מִכָּל הַצִּלְחָה וּמִכָּל כִּישְׁלוֹן מִסְקִנּוֹת שִׁיאֲפָשְׁרוּ לְאָדָם לְהַשְׁכִּיל (= לְהַצְלִיחַ) בַּעֲתִיד.

מִה הַהִבְדֵּל בֵּין צֶדֶק, מִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים?

- שְׁלוֹשֶׁת הַמוֹשְׁגִים הַלָּלוּ מוֹפִיעִים יַחַד בַּמְקוֹמוֹת רַבִּים בַּתנ"ךְ, בַּמִּיּוּחַד בִּסְפָר תְּהִלִּים. הַמְּפָרְשִׁים הַסְבִּירוּ אוֹתָם בְּדִרְכִּים שׁוֹנוֹת: בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ (רִש"י), בֵּין אָדָם לַמְּקוֹם (מִצִּדּוֹת) וּבֵין אָדָם לְנַפְשׁוֹ (הַגָּאון מוֹוִילְנָה, וְרֹאוּ בַּמֵּאֲמָר "צֶדֶק - מִשְׁפָּט - מִיִּשְׁרִים").
1. כֵּאֵן פִּירְשָׁנוּ שֶׁכָּל הַמוֹשְׁגִים מִתִּיַּחֲסִים לְהַנְהֻגָּה הַחֲבֵרָה הָאֲנוּשִׁית, שֶׁכֵּן זֶה הַנוֹשֵׂא שֶׁשְׁלָמָה הַמֶּלֶךְ הַדְּגִישׁ בַּבְּקֶשֶׁת הַחֲכָמָה (רֹאוּ "הַקְּבָלוֹת"): צֶדֶק הוּא הַעִיִּקְרוֹן הַנִּצְחִי וְהַמּוֹפָשֵׁט שֶׁל הַגִּינוּת, לְתֵת לְכָל אֶחָד אֶת הַמְּגִיעַ לוֹ; מִשְׁפָּט הוּא הַתְּהַלִּיךְ הַפּוֹרְמָלִי וְהַמְּסוּדָר שֶׁבּוֹ מַחֲלִיטִים מִה מְגִיעַ לָמִי; וּמִיִּשְׁרִים הֵם אֲמִצְעִים לְהַגִּיעַ לַפְּשָׁרָה בְּדִרְכֵי שְׁלוֹם, "דֶּרֶךְ חֵלֶק וּמִיִּשׁוֹר, שׁוֹה לְזָה וּלְזָה" (רִש"י). זֶה הַסֵּדֶר הַנִּכּוֹן בְּלִימוּד: קוֹדֶם לְלַמּוֹד מִה צוּדֵק, אַחֲרֵי-כֵן אִיךָ לְהַגִּיעַ לַצֶּדֶק, וּבִסּוֹף מִה עוֹשִׂים כְּשֶׁאֵי-אֲפָשֶׁר לְהַגִּיעַ לַצֶּדֶק וְצָרִיךְ לְהַתְּפָשֶׁר (כִּי הוּא הַסֵּדֶר גַּם בַּמִּשְׁלִי ב9).
  2. אֲפָשֶׁר גַּם לְפָרֵשׁ אֶת כָּל הַמוֹשְׁגִים עַל יְחִסִּים בֵּין אָדָם לַה': צֶדֶק "הוּא עֲבוּדַת הָאֱלֹהִים" (מִצִּדּוֹת), צִדִּיקוֹת וּדְבָקוֹת בָּה'; מִשְׁפָּט הוּא קִיוֵּם חוֹקֵי ה' בְּכָל פֶּרֶט וּפְרֵט; וּמִיִּשְׁרִים הֵם הַבְּנֵת הַשֶּׁכֶל הַיָּשָׁר בְּהַנְהֻגָּה ה' אֶת הָעוֹלָם ("ע"פ גְּלִיָּה).

לְקַחַת מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל - מֵאִיפֶה לּוֹקָחִים?

שְׁלָמָה בִּיקֵשׁ מִה' שִׁיִּתֵּן לוֹ חֲכָמָה שֶׁתֹּאפָשֶׁר לוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט צֶדֶק, מִלְכִּים א 9: "וְנָתַתָּ לְעִבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ לְשִׁפְטֵי אֶת עַמְּךָ לְהִבִּין בֵּין טוֹב לְרָע"; וְאֲכֵן, מִלְכִּים א 26: "וְהָיָה נֶתֶן חֲכָמָה לְשִׁלְמָה כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר לוֹ" (רֹאוּ שם).

כִּשֶׁה' נֹתֵן לְאָדָם חֲכָמָה, הַמוּחַ שֶׁלּוֹ מֵלֵא וּגְדוּשׁ וְהַרְעִיּוֹנוֹת "נִשְׁפָּכִים" הַחוּצָה. וְלִכֵּן הָאָדָם צָרִיךְ לִיצוֹר כְּלִי-קִיבּוּל שִׁיאֲפָשֶׁר לוֹ לְקַחַת אֶת הַחֲכָמָה הָאֱלֹהִית - לְהַכִּיל אֶת כָּל הַרְעִיּוֹנוֹת שֶׁקִּיבֵּל מִה'. דֶּרֶךְ אַחַת לִיצוֹר כְּלִי-קִיבּוּל כִּזֶּה הִיא לְכַתּוֹב אֶת הַרְעִיּוֹנוֹת בִּסְפָר. כְּשֶׁאָדָם כּוֹתֵב אֶת רַעִיּוֹנוֹתָיו, הַמוּחַ שֶׁלּוֹ מִתְּפַנֵּה לְקַבֵּל רַעִיּוֹנוֹת חֲדָשִׁים.

זֶה כְּנֶרְאָה מִה שַׁעֲשֵׂה שְׁלָמָה. הוּא כָּתַב אֶת סֵפֶר מִשְׁלֵי כְּדִי שִׁיְהִיָּה כְּלִי-קִיבּוּל לַחֲכָמָה הָאֱלֹהִית שֶׁקִּיבֵּל, כְּדִי לְקַחַת אֶת אוֹתָהּ חֲכָמָה שֶׁה' נָתַן לוֹ וּלְהַשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְמַטְרָה שַׁעֲבֹרָה בִּיקֵשׁ אוֹתָהּ, לַעֲשׂוֹת "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים".

יֵשׁ לְפָרֵשׁ אֶת הַפְּסוּקִים 2-4 בְּסֵדֶר כְּרוֹנוֹלוֹגִי הַמֵּתָאֵר אֶת תְּהַלִּיךְ חִיבוּר הַסֵּפֶר: עוֹד כִּשֶׁהִיָּה יֵלֵד, אֲסָף שְׁלָמָה מִשְׁלֵים עַל-מִנֵּת לְדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר וְלַהֲבִין אֲמָרִי בִּינָה (פְּסוּק 2). כְּשֶׁגִּדֵּל וְעָלָה לְמַלּוּכָה, ה' נָתַן לוֹ חֲכָמָה וְהוּא הַחֲלִיט לְכַתּוֹב סֵפֶר שֶׁבּוֹ יוֹכֵל לְקַחַת אֶת הַחֲכָמָה וְאֶת הַמוֹסֵר שֶׁה' הַשְׁכִּיל אוֹתוֹ בָּהֶם כְּדִי לַעֲשׂוֹת צֶדֶק וּלְנַהֵל מִשְׁפָּט וּלְיִישֵׁר אֶת הַיְּחִסִּים בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ (פְּסוּק 3). כְּשֶׁהַתְּבַגֵּר וְרָאָה אֶת מִצְבֵּם הָעֵגוֹם שֶׁל הַצִּעִירִים, הַחֲלִיט לְפָרֶסֶם אֶת הַסֵּפֶר כְּדִי לְתֵת לַפְּתָאִים עֲרֻמָּה וְזִהִירוֹת מִפִּיתוּי, וּלְתֵת לְנַעַר דַּעַת וְזִהִירוֹת מִמִּזִּמָּה (פְּסוּק 4).

מִה הַקֶּשֶׁר בֵּין שֶׁכֶל לְבִין צֶדֶק מִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים?

מִטְרַתָּה הַעִיִּקְרִית שֶׁל הַחֲכָמָה בַּתנ"ךְ הִיא לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים.

כֵּךְ בְּדִבְרֵי שְׁלָמָה, שֶׁבִּיקֵשׁ לֵב שׁוֹמֵעַ לְשִׁפּוֹט וּקִיבֵל חֲכָמָה (רֹאוּ לְמַעֲלָה);

כֵּךְ בַּפְּסוּק שֶׁלָּנוּ, שֶׁבּוֹ מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל מִשְׁמֵשׁ לַעֲשִׂיַת צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים;

כֵּךְ בַּפֶּרֶק הַבֹּא, שֶׁבּוֹ תְּבוּנָה מִשְׁמֵשֶׁת לַעֲשִׂיַת צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרִים (מִשְׁלִי ב9);

וְכֵךְ גַּם בַּעֲתִיד, כְּשֶׁהַמֶּלֶךְ מִבֵּית דָּוִד יִשְׁכִּיל לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּצְדָקָה, יִרְמִיָּהוּ כֵּנֶן: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נָאִם ה', וְהִקְמַתִי לְדָוִד צֶמַח צְדִיק וּמֶלֶךְ מְלֹךְ וְהִשְׁפִּיל וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בְּאֶרֶץ".

- אחרי שלמדתם בעצמכם, השתדלו גם ללמד אחרים: לתת עצות לפתיים כך שיקבלו עורמה (זהירות מהטעויות), ולעזור לכל נער לדעת איך להיזהר ממזימה.

הדברים הנאמרים פה יועילו לתת לשוטים ערמה (התחכמות) להסיר הפתיות מלבם; ולנער, למי שהוא רך בשנים, אשר יעשה מעשיו בבלי דעת ובלי מחשבה קדומה, הדברים ההם יועילו לקנות דעת ומזימה (מחשבה) - מעתה יחשוב בדבר עד לא יעשנה.

מה התועלת בלימוד ערמה ומזימה?

המושגים ערמה ומזימה נזכרים בתנ"ך כמה פעמים במשמעות שלילית:

- ערמה היא היכולת להטעות ולפתות, כמו הנחש שפיתה את חוה בבראשית ג1: "וַהֲנִיחַשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה", הגבעונים שהטעו את בני ישראל ביהושע כ40: "וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵמָּה בְּעֶרְמָה, וַיִּלְכוּ וַיִּצְטִירוּ וַיִּקְחוּ שְׂקִים בָּלִים...", והרוצח בשמות כ14: "וְכִי יֵצֵד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהָרֹגוּ בְּעֶרְמָה - מִעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֻנּוּ לְמוֹת".
- מזימה היא תוכנית לעשות רע לזולת, כמו בתהלים כ12: "כִּי נָטוּ עַלְיֶךָ רָעָה, חָשְׁבוּ מִזְמָה בֶּל יִכְלֹוּ" ובמשלי כד8: "מִחֲשָׁב לְהָרֹעַ, לוֹ בַּעַל מִזְמוֹת יִקְרָאוּ" (ראו שם).

מפתיע מאד, אם כך, שספר משלי מציב את הערמה והמזימה כאחת המטרות שלו!

נראה שמטרת הספר היא, ללמד את הנערים איך להיזהר מהערמות וממזימות. כדי להתמודד עם האויב, צריך להכיר את הנשק שלו.

- כדי שיוכלו להיזהר מפיתויים והטעויות, הם צריכים להכיר את דרכי הפיתוי וההערמה, ולכן צריך "לתת לפתיים ערמה";
- וכדי שיוכלו להיזהר מתוכניות שנועדו לפגוע בהם, הם צריכים להכיר את דרכי המזימה, ולכן צריך לתת "לנער דעת ומזימה".

כך גם במשלי כ11: "מִזְמָה תִּשְׁמַר עָלֶיךָ, תִּבְנוֹנָה תִּנְצָרְכָה" - העובדה שהנער מכיר מזימות תשמור עליו, כי היא תאפשר לו להתגונן. ובמשלי ח4-5: "אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא, וְקוֹלִי אֶל בְּנֵי אָדָם: הִבִּינוּ פִּתְאִים עֶרְמָה וְכִסְיִים הִבִּינוּ לִבִּי" (ראו שם).

מה המשמעות המעשית?

לפסוק שלנו ישנן משמעויות מעשיות בתחומים רבים.

1. **חינוך ילדים:** יש להסביר לילדים לא רק על הדברים הטובים שיש בעולם, אלא גם על הדברים הרעים. להסביר להם שיש בעולם אנשים ערמוניים המנסים להטעות אותם, ואנשים רעים הזוממים לפגוע בהם. לתת להם תמרורי-אזהרה שיעזרו להם להבחין בין טוב לרע.

2. **חינוך ציבורי:** יש להשאיר בבתי-הספר גם תלמידים פחות מוכשרים, ולא להקים בתי ספר לחכמים בלבד: "קשה עלי כאשר שמעתי על אודות חסרון כח לסבול עול הציבור, הגורם ליחידים לעזוב את הישיבה... אחשוב ליותר נכון להתגלגל ולסבול ולקרר בכל מה שאפשר, וזה כל פרי של הישיבה לתת לפתאים ערמה ולתועים בינה, ואין מקום להאשים את השוברים, כי הלא "עיר פרא אדם יולד", ועלינו להשתדל בזה בכל מחיר, ופעמים ימין דוחה ושמאל מקרבת, ופעמים לקרב בשתי ידים..." (אגרות חזון איש - א, פא); בתנאי, כמובן, שהם בעלי אישיות הגונה, ואינם פוגעים באחרים.

3. **שיווק:** יש ללמד את הילדים על תחבולות שיווקיות שמפעילים סוכני-מכירות כדי למכור להם מוצרים שהם לא באמת צריכים. לדוגמה, כשאתם אומרים לסוכן המכירות "אנחנו לא רוצים לקנות את המוצר כי הוא יקר מדי", והסוכן שואל "אם אני אעשה לכם הנחה של 20% - תקנו?", אתם נמצאים תחת לחץ פסיכולוגי להגיד "כן", כי הרגע אמרתם שאתם לא רוצים לקנות בגלל המחיר הגבוה. אחרי שאמרתם "כן", אתם עלולים לגלות שאתם בעצם בכלל לא צריכים את המוצר, אבל זה כבר מאוחר מדי, אמרתם "כן" ולא נעים לכם להתחרט... כשמכירים את התחבולות הללו, קל יותר להתנגד ולהגיד "לא תודה".

4. **בידור:** יש תועלת במופעים של קוסמים המסבירים לקהל את סוד הקסם - איך הם עשו את זה. קוסמים אלה מקיימים את הפסוק "לתת לפתיים ערמה": הם מלמדים את הצופים (שחלקם לפחות פתיים) את אחת מדרכי ההטעה, ובכך עושים אותם יותר "ערומים" וזהירים מפני הטעויות בכלל.

מה הסכנה בלימוד ערמה ומזימה?

אדם רע עלול להשתמש בערמה ובמזימה כדי לרמות אחרים. לכן, ספר משלי ממליץ לגרש מבית-הספר אנשים רעים העלולים להשתמש לרעה בידע שקיבלו: משלי ככ10: "גֵּרֶשׁ לֵץ, וַיֵּצֵא מִדּוֹן, וַיִּשְׁבֹּת דִּין וְקִלּוֹן" (ראו שם), משלי כג9: "בְּאֲזְנֵי כִסִּיל אֶל תִּדְבֹּר, כִּי יָבוֹז לְשֹׁכֵל מְלִיךָ" (ראו שם).

לימוד הערמה והמזימה נועד רק לטובת התלמידים התמימים, **פתיים ונערים**. אנשים שאין בהם רוע אלא רק חוסר-ידע שעלול לגרום להם להתפתות.

אבל מה עושים כשצריך ללמד בציבור, שבו יש גם אנשים תמימים וגם אנשים רעים? האם ללמד ערמה ומזימה כדי שהאנשים התמימים יידעו להיזהר, או להימנע מכך כדי שלא לתת רעיונות לאנשים הרעים? רבן יוחנן בן זכאי התלבט בשאלה זו:

"תנו רבנן: אין עושין את המחק צדו אחד עב וצדו אחד קצר; לא ימחוק בבת אחת, שהמוחק בבת אחת רע למוכר ויפה ללוקח; ולא ימחוק מעט מעט, שרע ללוקח ויפה למוכר;

על כולן אמר רבן יוחנן בן זכאי: 'אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר:

• אם אומר - שמא ילמדו הרמאין;

• ואם לא אומר - שמא יאמרו הרמאין 'אין תלמידי חכמים בקיאים במעשה ידינו!'"

רבן יוחנן בן זכאי התלבט, האם ללמד טכניקות מסויימות של מרמה במדידת תבואה. מה היתה ההכרעה שלו בשאלה זו? "איבעיא להו: אמרה או לא אמרה?

אמר רב שמואל בר רב יצחק: אמרה, ומהאי קרא אמרה (הושע יד): **כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם, ופושעים יכשלו בם**" (תלמוד בבלי, בבא בתרא פט:).

רבן יוחנן בן זכאי הסתמך על פסוק מספר הושע, והחליט שגם במצב זה יש ללמד "ערמה ומזימה".

כשאדם וחיה בגן-עדן, ה' לא רצה לתת להם **דעת** טוב ורע, בראשית 17: "וּמַעַץ הַדֵּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִפִּנּוֹ" (ראו שם). הוא רצה שיחיו בעולם שכולו עדינות וטוב, ולא ייחשפו כלל למציאות של רע. אולם הנחש, שהיה בראשית 11: **"עֲרוֹם מְכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים"** (ראו שם), פיתה אותם לדעת. מאותו יום והלאה, כבר אי אפשר לחנך נערים בעולם שיש בו רק טוב; חייבים כבר מגיל צעיר ללמד אותם על הרע, **לתת** להם תמרורי-אזהרה מפני **ערמה, דעת ומזימה**.

וגם **לחכם** יועילו הדברים, כי **כשישמעם** - **יוסף** עוד **ללמוד** מדעתו, **והנבון יקנה** על-ידם **תחבולות**, והם דברים עמוקים בעיון רב בדקות המחשבה.

הלימוד אף-פעם לא נגמר: גם **החכם**, שכבר למד הרבה, **ישמע** דברי-חכמה חדשים ו**יוסף** לעצמו **לקחים** ומסרים מעשיים; וגם **הנבון**, שכבר חקר וחיפש הרבה, **יקנה** לעצמו **תחבולות** (אסטרטגיות) חדשות -

חכם הוא היודע לשמוע, ללמוד וללמד; **נבון** הוא היודע לחשוב ולהסיק מסקנות.

לָקַח - מלשון לקיחה - מציין **ליקוט** ואיסוף מידע ממקורות חיצוניים. זה כישרונו של **החכם** - הוא לוקח ו**מוסיף** לעצמו ומרחיב את אופקיו.

תַּחְבֻּלָּה - מלשון חָבַל - מציינת **חיבור** פרטי-מידע שונים ליחידה אחת, או דרכי-פעולה שונים לתוכנית אסטרטגית אחת, כמו החבל המורכב מסיבים דקים (מלבי"ם על משלי א' 5, ביאור המילות). זה כישרונו של **הנבון** - הוא **קונה** (יוצר) לעצמו רעיונות חדשים ומורכבים מתוך מה שלמד.

בספר משלי ישנן עצות ברמות שונות:

- יש עצות פשוטות, שנועדו **לִתֵּן לַפְתָּאִים עֲרֻמָּה** - לתת כללי-זהירות לאנשים שמתפתים בקלות; או לתת **לְנֹעַר דַּעַת וּמִזְמָה** - לתת חכמת-חיים לאנשים חסרי-נסיון (פסוק 4);
- ויש עצות מתוחכמות יותר, שנועדו לעזור לחכמים ללמוד - **יִשְׁמַע חֶכֶם וְיוֹסֵף לָקַח**; ולעזור לנבונים להבין עוד יותר - **וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה** (פסוק 5).

מעבר לכך, בכל פסוק ופסוק ישנן משמעויות שונות:

- יש משמעויות פשוטות המכוונות למתחילים, **לִתֵּן לַפְתָּאִים עֲרֻמָּה וּלְנֹעַר דַּעַת וּמִזְמָה** (פסוק 4);
  - ויש משמעויות מתקדמות יותר המכוונות למתקדמים - **יִשְׁמַע חֶכֶם וְיוֹסֵף לָקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה** (פסוק 5).
- החכם שישמע** את המשלים **יוסף** לעצמו **לקחים** ומסרים מעשיים, **והנבון שיקרא** בספר **יקנה** לעצמו **תחבולות** חדשות.

הראשון שנקרא **נבון וחכם** בתנ"ך היה **יוסף**, בראשית מא 33: "וַעֲתָה יֵרָא פְרַעְהָ אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם וַיִּשְׁתַּהוּ עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם", בראשית מא 39: "וַיֹּאמֶר פְּרַעְהָ אֶל יוֹסֵף: אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ".

ואכן, ליוסף היו שני כשרונות: **כחכם**, הוא ידע **לשמוע ולהוסיף ולקחת** לעצמו ידיעות חדשות, כגון, הידיעות שלמד מתוך חלומותיהם של השרים ושל פרעה; **כנבון**, הוא ידע **לקנות** ולפתח **תחבולות** ותוכניות-פעולה חדשניות, כגון, התוכנית להצלת מצרים מרעב ולהלאמת הקרקעות. הוא ידע לסחור, גם בתבואה וקרקעות וגם בידע ורעיונות.

הביטוי **יוסף לקח** נזכר גם במשלי ט' 9: "תֵּן לְחָכָם וְיִחָפֵם עוֹד, הוֹדַע לְצַדִּיק וְיוֹסֵף לָקַח", והוא רומז לכינויו השלישי של יוסף (שאינו נזכר בתנ"ך אך נזכר במדרשים): **יוסף הצדיק**.

- כי יש בלימוד רבדים רבים:
הקורא יכול להבין את המשמעות
המילולית הפשוטה של כל משל,
אך אם יתעמק יותר יבין גם את
המליצה (הנמשל); הוא יוכל
למצוא כאן דברי חכמים פשוטים,
אך גם חידות מתוחכמות.

הדברים האלה נאמרים על שני דרכים:
להבין את המשל - מה שהמשיל אל
המליצה, וגם את המליצה עצמה:
כשאומר בהמליצה להשמר מזונה,
ואמורה להמשיל על המינות, הנה יש
להבין בה להיות נזהר ממינות, גם מאשה
זונה; (ולתוספת ביאור אמר): **דברי חכמים**
האמורים בפה מלא, והרמוזים
בדרך חידה (דברים סתומים קשה
ההבנה).

מה ההבדל בין משל למליצה?

מליצה היא התרגום של המשל, כמו ש"מליץ" הוא מתורגמן (בראשית מב23). בלשוננו, המליצה היא הנמשל (הגאון מווילנה)
בחמדה גנוזה; ודומה לזה פירש מלבי"ם. ורש"י ומצודות פירשו להיפך: משל הוא התרגום הנקרא בלשוננו נמשל, ומליצה היא המילים שמשמשים בהן הנקראות בלשוננו משל).

ומה ההבדל בין משל ומליצה לדברי חכמים וחדות?

1. **משל ומליצה** דורשים להפעיל את התבונה - להבין דבר מתוך דבר - את הנמשל מתוך המשל; **חידות**
דורשות להפעיל את החכמה - לאסוף מידע ולהיות בקי בפרטים.

משל ומליצה מתייחסים לעולם הדימויים ודורשים חשיבה אסוציאטיבית; **חידות** דורשות ניתוח אנליטית.
והפסוק מלמד שיש לגשת ללימוד ספר משלי בשני סוגי החשיבה - גם לנתח כל פסוק במדויק, וגם לחפש את
הרמזים והדימויים (ע"פ גליה).

2. הפסוק מדבר על ארבעה דברים שיש להבין, כנגד ארבעת הרבדים של התורה - פרד"ס:

- **משל** הוא המשמעות הפשוטה של המילים - פשט;
- **מליצה** היא הנמשל - הרעיון שהמשל רומז אליו - רמז;
- **דברי חכמים** הם דרשות מוסריות שהחכמים קישרו לפסוק - דרש;
- **וחידותם** הם הדברים הנסתרים והמוצפנים - הסוד.

פסוק 4 התייחס לפתאים ונערים, פסוק 5 לחכמים ונבונים, והפסוק שלנו מלמד שבספר משלי ישנם רבדים
שונים - הרבדים הפשוטים מדברים לכל פתי נער, אבל הרבדים המתקדמים מתגלים רק לחכם והנבון המתעמקים
בהם.

שמשון

שמשון שאל את הפלשתים חידה, שופטים יד14: "וַיֹּאמֶר לָהֶם 'מִהֲאֵכֶל יֵצֵא מֵאֵכֶל, וּמֵעֵז יֵצֵא מֵתוֹק'; וְלֹא יָכְלוּ לְהַגִּיד
הַחִידָה שְׁלֹשֶׁת יָמִים". חידה קצרה בת שתי צלעות שבכל אחת 3 מילים. כדי לפתור אותה, צריך לגלות את
הסיפור שמאחריה - לגלות ששמשון הרג אריה ומצא דבש בגוויית האריה.

שלמה חיבר חידות רבות בסגנון דומה. רוב הפסוקים בפרקים י עד כד דומים בסגנונם לחידת שמשון - גם הם
מורכבים ברובם משתי צלעות שבכל אחת 3-4 מילים. **כל פסוק כזה הוא חידה!** כדי לפתור את החידה עליכם
לגלות את הסיפור שמאחריה, וזאת תוכלו לעשות ע"י הקבלה לסיפורים ממקומות אחרים בתנ"ך.

תוכלו להיעזר בספריה של ס. שרייבר, "משלי שלמה על אישי התורה" ו"משלי שלמה על מלכות בית דוד" (תשרי
ה'תשס"ח); בספרו של ר' אליהו שץ, "פירוש אליהו על ספר משלי"; וגם כמובן בספר זה. בהצלחה!

דוד לעומת שלמה

דוד המלך דיבר על משלים וחידות שקשה להבין, תהלים מט50: "אֲטָה לְמִשְׁלָּא אֶזְנִי, אֶפְתַּח בְּכִנּוּר חֲדָתִי". השיר שלו
עוסק באחד הסודות הנשגבים ביותר - הישארות הנפש אחרי המוות (ראו שם), סוד שרוב בני האדם אינם מבינים,
תהלים מט21: "אֲדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין, נִמְשַׁל כְּבִהְמוֹת נְדָמוּ".

דוד ניסה לפתוח את החידות על-ידי ניגון בכינור, כלי נגינה המעורר השראה ולוקח את נפש האדם אל מעל
המציאות הרגילה; דרך זו מתאימה לדוד, שאהב לנגן בכינור, שמואל א טז23: "וַיְהִי בַּהֲיֹות רוּחַ אֱלֹהִים אֶל שָׁאוּל, וַיִּלְקַח
דָּוִד אֶת הַכִּנּוֹר וַיִּנְגֵּן בְּיָדוֹ, וַיְרוּחַ לְשָׁאוּל וְטוֹב לוֹ, וְסָרָה מֵעָלָיו רוּחַ הָרָעָה".

גם שלמה מנסה להבין את המשלים והחידות של החיים, אולם יש לו דרך אחרת: במקום לקחת כינור, הוא לוקח
מוסר השכל, הוא אוהב חכמה ומנסה לפתור חידות בעזרת **דברי החכמים**, "לְהַבִּין מִשְׁלֵי וּמְלִיצָה, דְּבָרֵי חֲכָמִים

וְחִידָתָם."

דוד ושלמה מייצגים שתי גישות משלימות לחיים: נבואה לעומת חכמה, אמונה לעומת חקירה, תפילה לעומת לימוד. ושניהם השלימו זה את זה גם בבניין המקדש: דוד עורר את הלבבות ובנה את התשתית, ושלמה ירד לפרטים וסיים את הביצוע (ע"פ גליה).

יראת-כבוד וקבלת סמכות ה' היא הצעד הראשון בידיעת חכמה ומוסר! **הבזים** לה' ומנסים ללמוד חכמה בלי יראת ה', לא יצליחו להבין את עומק החכמה ויישארו **אוילים** (שטחיים).

/ **ראיית** נוכחות ה', המאחדת את כל המציאות, היא גם **הראשית** (העיקר) בלימוד **דעת חכמה ומוסר**; אולם **האוילים** (השטחיים) לומדים כל דבר-חכמה בנפרד ואינם רואים את האחדות ולכן **בזים** לה'.

(עתה החל לדבר דבריו, ואמר:) **בראשית** למוד **הדעת** יקנה **יראת ה'**, כי הלא **אוילים** (רשעים) **בזו את החכמה והמוסר**, ואם לא יקנה יראת ה' בראשיתה - מה תועלת בלימודה? הלא יבזה אותה וימאס בה.

מה זה ראשית?

א. **ראשית** היא התחלה. יראת ה' צריכה להיות השלב הראשון של לימוד דעת חכמה ומוסר (מצודות, הגר"א). **יראת ה'** כאן במשמעות רגש של חשש ודאגה מפני עבירה על רצון ה'. הרגש צריך לבוא לפני הלימוד השכלי. גם מחקרים שנעשו בדורנו, על חינוך ילדים לערכים, גילו שהחינוך יעיל רק כשהוא מעורר בילדים רגש של יראה מפני עשיית רע. ולהבדיל אלף הבדלות, מחקרים שנעשו על פושעים פסיכופתים גילו אצלם רדידות רגשית וחוסר-יכולת להרגיש יראה (דניאל גולמן, "אינטלגנציה רגשית", פרק 7 "שורשי האמפתיה", עמ' 129).

יראת ה' צריכה להיות גם השלב הראשון בהתמודדות עם בעיות בחיים: "בכל פעם שקורה לאדם דבר לא לפי רצונו, צריך הוא להקדים את האמונה לשכל ולומר: **ככה ה' רוצה**. זהו כלל גדול - האמונה צריכה להיות תמיד בראשית המחשבה, כמו שכתוב: **"ראשית חכמה - יראת ה'"**... רק אחרי שמאמין באמונה שלמה, שאין עוד מלבדו, ואינו מאשים אף אחד בצערו, [גם לא מאשים את עצמו], ואינו תולה בשום גורם אחר, מלבד ה' יתברך בעצמו - שהוא המביא עליו את הצער לטובתו - רק אז מותר לו להפעיל את השכל... על-מנת להבין מה ה' יתברך רוצה ממנו בשביל לקרב אותו אליו; ומה עליו לתקן במעשיו על-פי התורה ועל-פי השכל הישר, שעל-ידי-זה הוא יזכה להכיר ולדעת יותר את ה'" (הרב שלום ארוש, "בגן האמונה", עמ' עב-עג).

ב. **ראשית** היא גם העיקר. יראת ה' היא הדבר הראשי והחשוב ביותר שיש לדעת (רש"י). **יראת ה'** כאן במשמעות ראיית נוכחות ה' במציאות, ראיית הבורא האחד המייצג את אחדות הבריה כולה. מדענים חשובים בדורנו (כגון אלברט איינשטיין) שאפו למצוא את ה"תיאוריה של הכל", עקרון יסודי אחד שממנו נובעים כל שאר חוקי הטבע. יראת ה' היא עקרון יסודי אף יותר, המאחד גם את חוקי הטבע וגם את חוקי המוסר.

יראת ה' היא גם התכונה הראשית במינויים ציבורים. לפי ההלכה, "היה ממלא **ביראה** - אף על פי שאינו ממלא בחכמה - מעמידין אותו במקום אביו, ומלמדין אותו; וכל מי שאין בו יראת שמיים - אף על פי שחכמתו מרובה - אין ממנין אותו למינוי מן המינויים שבישראל" (רמב"ם הלכות מלכים א ח-ט). אם צריך לבחור בין שני מועמדים, שאחד מהם ירא ה' והשני חכם, עדיף לבחור בירא ה'! **יראת ה'** תביא אותו גם ללימוד **דעת**.

יראת ה' היא גם השלב הראשון וגם השלב הראשי; גם ההתחלה וגם התכלית. הלימוד צריך להתחיל ברגש של יראת ה' ולהגיע בסופו להבנה מעמיקה של אותה יראת ה'.

מי הם האוילים?

הפסוק בנוי משתי צלעות מנוגדות. לפי הטעמים והמשקל, הצלע הראשונה היא "יראת ה' ראשית דעת" והצלע השניה היא "חכמה ומוסר אוילים בזו"; **דעת מקבילה ל-חכמה ומוסר**, ומכאן **שיראת ה'** מנוגדת ל**אוילים**. מדוע? ומי הם בכלל **האוילים**? המפרשים הציעו כמה הסברים:

1. **אוילים** הם רשעים. רשעים כמובן אינם יראים את ה' (מצודת דוד, וכן רש"י פירוש שני, ר' יונה גירונדי).
2. **אוילים** הם אלה שאינם רוצים ללמוד מוסר ומידות טובות, בניגוד ליראת ה' המציינת מוסר ומידות (רלב"ג).
3. **אוילים** הם ספקנים, בניגוד ליראת ה' המבטאת אמונה (מלבי"ם).
4. **אוילים** הם הגאווותנים החושבים שהם יודעים הכל, בניגוד ליראת ה' המבטאת ענוה (אורי בירן, אתר כיפה).

- אולם לדעתי כל הפירושים הללו אינם מתאימים למשמעות המילה אויל. בספר משלי, **אויל** הוא אדם שטחי - האומר ועושה את הדבר הראשון שבא לו לראש, בלי להתעמק ובלי לחשוב (בערבית **אוֹל** = ראשון). הוא לא

בהכרח רשע, ואינו מנוגד אל יראת ה'.

5. לכן לדעתי יש לפסוק את הפסוק בניגוד למשקל ולטעמים: הצלע הראשונה היא "יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר", והצלע השניה היא "אווילים בזו". ישנן כמה ראיות לחלוקה זו של הפסוק:

- המושג **דעת חכמה ומוסר** נזכר בפירוש בפסוק 2, ומסתבר שגם כאן המושג **דעת חכמה ומוסר** הוא מושג אחד הנמצא כולו בצלע הראשונה של הפסוק.
- הפועל **בזה** נזכר כמה פעמים כניגוד של הפועל **ירא את ה'**, למשל במשלי יד²: "הוֹלֵךְ בְּיִשְׁרוֹ יֵרָא ה'", ונלוז דרכיו **בוֹזְהוּ** (ראו שם); מסתבר שגם כאן המושג **בזו** הוא הניגוד של **יראת ה'**, ומשמעו "בזו את ה'".

פירשנו כל מחצית בנפרד - עכשיו נחבר את הפירושים; ישנן כמה דרכים לעשות זאת, למשל:

א. התלמידים האווילים בזים ליראת ה' - הם רוצים ללמוד תורה באופן שכלי בלי לערב רגשות. אולם, מי שלומד תורה בשכל בלבד, ואינו מרגיש יראת כבוד התפעלות ורוממות כלפי ה' - יישאר "תקוע" בלימוד שטחי, או גרוע מזה - יבז לכל ויעזוב את הכל.

ב. המורים האווילים בזים ליראת ה' - הם רוצים ללמד תורה כטקסט ספרותי בלבד בלי לקבל את סמכות ה'. אולם ההוראה הזאת היא שטחית, כי התורה היא הוראה למעשה, ורק מי שניגש אליה מתוך קבלת סמכות ה' יצליח להבין אותה לאמיתיה.

ג. החוקרים האווילים בזים לה', הם רוצים ללמוד חכמה חילונית המנותקת מאמונה בבורא. אולם המחקר הזה הוא שטחי, כי רק ראיית נוכחות הבורא בכל מקום מאפשרת לחוקר להבין את האחדות שבבריאיה.

יראה לפני דעת

לאחר שה' הוציא את בני ישראל ממצרים, הוא לימד אותם **לדעת** אותו. אולם **יראת ה'** הייתה **ראשית הדעת** - לפני כל דעת שבני ישראל למדו, בא אירוע שעורר בהם **יראה**:

- אחרי קריעת ים סוף, שמות יד³¹: "וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם, וַיֵּרָאוּ הָעָם אֶת ה', וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמָּשָׁה עֲבָדוּ", ושלושה ימים אחר-כך, שמות טו²⁵: "...שֶׁם שָׁם לוֹ חֵק וּמִשְׁפָּט..." (ראו שם).
- אחרי עשרת הדיברות, שמות כז¹⁶: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם: אֵל תִּירָאוּ, כִּי לְבַעֲבוֹר נִסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים, וּבַעֲבוֹר תִּהְיֶה יִרְאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם, לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ", ומיד אחר-כך, שמות כא¹: "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לִפְנֵיהֶם".
- אחרי מתן לוחות הברית השניים, שמות לד³⁰: "וַיֵּרָא אֶהְרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה וְהָיָה קֶרֶן עוֹר פָּנָיו, וַיֵּרָאוּ מַגֵּשֶׁת אֱלֹהֵי", ומיד אחר כך, שמות לד³²: "וְאַחֲרֵי כֵן נִגְשׂוּ כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּצְוּם אֶת כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵתוֹ בְּהָר סִינַי".

הניסים שמעל הדעת החדירו בבני-ישראל את תחושת נוכחות הבורא, וזה פתח את ליבם ללימוד מצוותיו.

אמנם בזמן המקרא, כמו בימינו, היו אנשים שהתייחסו לתורה כאל חכמה אנושית, וניסו ללמוד אותה בלי יראת-כבוד כלפי ה', ישעיהו כט¹³: "בְּפִי וּבִשְׁפָתַי כְּבֹדוֹנִי וְלִבִּי רַחֵק מִמֶּנִּי, וְתִהְיֶה יִרְאָתִים אֹתִי מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלַמְּדָה". כמו הנביא ישעיהו, גם ספר משלי קובע שאין ערך ללימוד כזה.

כך גם בדברי חכמי המשנה: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת; וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקיימת" (רבי חנינא בן דוסא, משנה אבות ג ט).

יראה אחרי דעת

בניגוד לאמור למעלה, בפרק ב היראה היא תוצאה של לימוד מעמיק, משלי ב-4: "אִם תִּבְקֹשֶׁנָּה כִפְסֹף, וְכִמְטָמוֹנִים תִּחְפָּשֶׁנָּה - אַז תִּבִּין יִרְאָת ה', וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא". אז מה קודם - היראה או הלימוד? יש מפרשים שהבחינו בין **בינה**, הקודמת ליראה (לפי פרק ב), לבין **חכמה ודעת**, הבאות אחריה; אולם, בפסוקים אחרים ניתן ללמוד שהבינה היא כישרון מתקדם יותר מהחכמה - הכישרון לחשוב ולהסיק מסקנות מתוך דברים שלמדנו; אם כן יש כאן מעגליות - היראה קודמת לחכמה, החכמה קודמת לבינה, והבינה קודמת ליראה! ניתן להסביר בכמה דרכים.

1. הפסוקים אכן מתארים תהליך מעגלי: האדם עובר חוויה של התגלות, שממלאת את ליבו **ביראת ה'**, אך הוא עדיין לא מבין את משמעות החוויה. בשלב הבא, הוא מתחיל ללמוד **דעת חכמה ומוסר** - ללמוד מה הוא רצון ה', ולתקן את התנהגותו כך שתתאים לרצון ה'. בשלב הבא, הוא משתמש בכוח **הבינה**, מתעמק בדברים שלמד, מנסה להבין דבר מתוך דבר, לקבוע כללים ולהבין את העקרונות שמאחרי חוקי החכמה והמוסר. ובעזרת הבינה, הוא מצליח **להבין יראת ה'**: הוא כבר מכיר את ה' טוב יותר, הוא יודע מה הם העקרונות המוסריים החשובים לה', ויודע שה' משגיח על הכל, החל מהעקרונות הגדולים ועד הפרטים הקטנים; ההבנה הזאת ממלאת אותו ביראת כבוד מפני ה' - והפעם היראה מבוססת על הבנה ולא רק על חוויה.

זה התהליך שעברו בני ישראל בספר שמות: קודם-כל, ה' עשה להם נסים שעוררו בהם **יראת ה'**; הם גילו שיש כוח עליון, ויראו מפניו, אך לא הכירו אותו ולא ידעו מה טיבו. השלב הבא היה הלימוד השכלי - **חוק ומשפט**. מתוך הלימוד הזה, בני ישראל הבינו טוב יותר מי הוא אותו אל שהם יראים מפניו, מה רצונו ומה הוא דורש מהאדם - "אַז תִּבִּין יִרְאָת ה', וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא".

התהליך נמשך באופן מחזורי - אחרי כל יראה באה חכמה, אחריה - בינה, אחריה יראה ברמה גבוהה יותר, ושוב חכמה, וכן הלאה. ספר משלי, כמו ספר שמות, מציע תהליך חינוכי מחזורי, המורכב מהתעוררות רגשית

ולימוד שכלי לסירוגין.

רעיון זה, שיש דרגות שונות של יראת ה', נזכר בגרסאות שונות גם בדברי מפרשי המקרא, למשל "יראת ה' מוסר חכמה - יראת העונש מביאה לידי חכמה, וחכמה מביאה לידי יראת הרוממות" (הגאון מווילנה על משלי טז33).

כך גם בדברי מפרשי המשנה "אם אין חכמה - אין יראה, אם אין יראה - אין חכמה" (ר' אלעזר בן עזריה, משנה אבות ג יז); גם כאן שאלו המפרשים: מאיפה להתחיל? הרי אם אין לי חכמה - איך תהיה לי יראה? ואם אין לי יראה - איך אלמד חכמה? והסבירו שיש שני סוגי יראה, "יראה תחתונה" ו"יראה עליונה" (תניא חלק א מג).

2. הפסוקים מדברים על שני מצבים שונים: הפסוק שלנו מתאר את המצב האידיאלי, שבו ה' מתגלה לאדם ומעורר בו את היראה והרצון ללמוד - "יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר". זה היה המצב בזמן התורה, כפי שניתן לראות בפסוקים שהובאו למעלה מספר שמות;

והפסוק בפרק ב מתאר מצב שבו אין התגלות, ואז הדרך היחידה להגיע ליראת ה' היא על-ידי התבוננות שכלית, משלי ב3-5: "אם לְבִינָה תִקְרָא... אֶז תִּבֶּין יִרְאַת ה'". זה היה המצב לאחר חורבן הבית, ולכן רבים מחכמי ישראל טענו שיש להגיע ליראת ה' על-ידי התבוננות שכלית - ביניהם הרמב"ם, הרמח"ל והרש"י מלאדי (ראו בפירושו על משלי ב5).

3. המילה **ראשית** אינה מתייחסת לסדר הזמנים, אלא לסדר החשיבות: "יראת ה'... היא תרומת עיקר הדעת...". - (רש"י על משלי א7). בדומה לזה פירשו, שהיראה היא המטרה והחכמה היא האמצעי, ולכן: "במחשבה... התכלית תחילה, ולכן במחשבה.. היראה תחילה... אבל במעשה - החכמה תחילה" (הגאון מווילנה).

כך יש לפרש גם בדברי חז"ל: יראת החטא צריכה להיות קודמת לחכמה בסדרי העדיפויות והשיקולים שהאדם עושה כשהוא מחליט כיצד לפעול.

ומעניין שבעברית, המילה מוֹרָה דומה למילים מוֹרָא ורוממות וגם הר המוֹרָה (ע"פ גליה).

בני (תלמיד!) גם כשתלמד דברים חדשים, עדיין שמע והקשב לדברי המוסר שקיבלת במסורת מאביך, ואל תנטוש (תעזוב) את התורה שאמך לימדה אותך -

שמע (קבל) מוסר מאביך, כי בוודאי חפץ הוא בתקנתך, ואל תטוש (תעזוב) תורת אמך (מה שאמך מלמדתך).

מי הדוברים בקטע?

1. מצד אחד, הדוברים מתייחסים לשומע כבני, ומכאן שהם ההורים;
  2. מצד שני, הם מדברים על אביך ואמך בגוף שלישי (בניגוד לפסוק המקביל במשלי 1א: "בני! תורתִי אל תִשְׁכַּח, וּמִצְוֹתִי יִצַּר לְבָבְךָ", שם הם מדברים בגוף ראשון)!
- ניתן לפרש בשתי דרכים:

1. הדוברים הם ההורים, המדברים על עצמם בגוף שלישי כדי להדגיש את השוויון ביניהם. גם בימינו נוהגים הורים לדבר על עצמם בגוף שלישי כשהם משוחחים עם ילדיהם הקטנים, למשל "מי חמוד של אמא?", "מי בא לאבא?" וכד'.

2. הדוברים הם המורים, והכינוי בני אינו כינוי ביולוגי אלא כינוי של חיבה לאדם צעיר, כמו בדברי יוסף לבנימין, בראשית 29: "אֱלֹהִים יִחַןךָ בְּנִי" (ראו שם). המורה פונה אל התלמיד בכינוי בני כדי להזכיר לו שיש לו הורים, והוא צריך לשמוע ולשמור את המוסר ואת התורה שקיבל מהם ולא לשכוח את מסורת הוריו (אורי בירן, "אביך ואמך", אתר כיפה).

ישנם מוסדות-חינוך הקובעים נוסח-תפילה אחיד וקוד-לבוש אחיד, ומחייבים את התלמידים הבאים מעדות שונות להתאים את עצמם למנהגים אלה ולוותר על מנהגי הוריהם. המורה בפסוקנו מחזיק בגישה הפוכה: הוא מדגיש, שהדברים שהוא מתכוון ללמד אינם באים לבטל או להחליף את המסורת והמנהגים שהתלמיד מביא עמו מהבית, להיפך! הוא מעודד את התלמיד לשמור על המסורת הייחודית של משפחתו גם בין כתלי בית הספר (לדין מפורט בנושא

שמירת המסורת בבתי-ספר, ראו על הניגוד שבין שמירת המסורת לבין אחדות עם ישראל / ד"ר אלכסנדר קליין; ברשת: <http://www.yedidia.net/alex/node/20>).

מוסר אב ותורת אם בספר משלי

ספר משלי כולו מדבר בשני קולות: אבהי ואמהי. ישנם פרקים בספר משלי המייצגים את תורת האב, ופרקים אחרים המייצגים את תורת האם.

בפרק א עצמו, מייד אחרי פסוקי הפתיחה, ישנו קטע המזהיר את הבן מהצטרפות לכנופיית שודדים; לקטע זה ישנו אופי גברי וייתכן שהוא מייצג את מוסר האב. בקטע הבא מייד אחריו, הדמות המרכזית היא דמות נשית, גברת "חכמות" המדברת בלשון נקבה, וייתכן שהיא מייצגת את תורת האם. תופעה דומה ניתן לזהות במשלי 20: "נָצַר בְּנִי מִצְוֹת אָבִיךָ, וְאֵל תִּפְּשׁ תּוֹרַת אָמְךָ" (ראו שם). ישנם עוד זוגות רבים של פסוקים מקבילים בספר משלי, שאחד מהם "גברי" והשני "נשי"; ראו במאמר "זכר ונקבה בספר משלי".

שמע

הקריאה שְׁמַע! מופיעה מספר פעמים בתנ"ך כקריאה לעם ישראל, דברים 41: "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד", דברים 10: "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת הַיַּרְדֵּן", ישעיהו 12: "שְׁמַע אֵלֵי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל מִקְרָאִי".

לפי זה, אפשר לפרש את פסוקנו כקריאה לעם ישראל:

1. האב הוא משל לה', המייסר את עם ישראל כדי לחנכם, דברים 5: "כִּי פֶאֶשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ"; האם היא משל לנביאים, המעבירים לעם ישראל את תורת ה', כמו בדברי משה, במדבר 12: "הָאֲנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה, אִם אֲנֹכִי יִלְדָּתִיהֶן, כִּי תֹאמַר אֵלֵי שְׂאֵהוּ בְּחִיקָךְ פֶּאֶשֶׁר יִשָּׂא הָאָמֶן אֶת הַיֶּלֶק..." (ראו שם), דברים 43: "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרְשָׁה קִהַלְתָּ יַעֲקֹב".

2. "שמע בני מוסר אביך - מה שנתן הקב"ה למשה בכתב ועל פה. אמך - אומתך, כנסת ישראל, כמו: "פה אמך לְבָנָא" (יחזקאל יט, ב). והם דברי סופרים, שחדשו והוסיפו ועשו סייגים לתורה" (רש"י).

כִּי הַמוֹסֵר וְהַלְמוּד הַזֶּה הֵם לְרֹאשׁוֹ לִוְיָהּ (חִיבוּר) שֶׁל חֵן, וְעַדִּי עֲנָקִים סָבִיב לְגִרְתָּיו (צוֹאֲרִיד).

- כִּי מִנְהֵגֵי בֵּית הַדִּין יִלּוּ אוֹתָךְ וְיִתְּנוּ לָךְ חֵן וְחִשְׁבֹּת כְּמוֹ כֹּתֵר הַמוֹנֵחַ עַל רֹאשְׁךָ; הֵם יִדְּגִישׁוּ אֶת הַיִּיחֻדִּיּוֹת שֶׁלָּךְ כְּמוֹ עֲנָקִים (שֶׁרִשְׁרָאוֹת) עַל הַגִּרְגְּרוֹת (הַגְּרוֹן) שֶׁלָּךְ.

לוויית חן - ענקים

מוסר האב ותורת האם, שנזכרו בפסוק הקודם, נמשלים כאן לתכשיטים - **לוויית חן** על הראש ו**ענקים** על הגרון. מדוע?

1. לוויית החן על הראש היא כֶּתֶר המסמל מלוכה; הענקים על הגרון הם שְׁרָשְׁרָאוֹת המסמלות קשר ורציפות. שלמה המלך מעודד את בניו ותלמידיו להיות מחוברים למסורת כדי שיוכלו להמשיך את שרשרת המלוכה. הדבר נכון לא רק לבניו של שלמה המלך אלא לכל אדם מישראל, שהרי כל עם ישראל הוא "ממלכת כהנים"; השמירה על מסורת הורינו מחברת אותנו לשרשרת מכובדת של מלכים (ע"פ גליה).

2. התכשיטים מסמלים יופי וייחודיות. פסוק 7 דיבר על **יראת ה'**, אבל יראת ה' היא אותה יראה עבור כל אדם, והתלמידים עלולים להרגיש שהם מאבדים את הייחודיות שלהם. לכן בפסוקים 8-9 המורה מדגיש שהתלמידים צריכים לשמור גם על המסורת והמנהגים של ההורים, שהם ייחודיים ושונים ממשפחה למשפחה ומשבט לשבט (ע"פ אורי בירן, "ענקים מלווים", אתר כיפה). **יראת ה'** היא העיקר, **הראשית של הדעת** (פסוק 7); מנהגי ההורים הם התוספת, **הליווי המוסיף חן ויופי**.

3. **לית חן** היא דבר אחד, **וענקים** הם רבים, וכל אחד מהם עשוי שרשרת מחוליות רבות או מחרוזת מאבני חן רבות. שני סוגי התכשיטים רומזים לשני סוגי המשלים שנמצא בהמשך הספר:

- בפרקים א-ט ובפרקים ל-לא רוב המשלים הם ארוכים, בכל פרק או פרשיה ישנו משל אחד העומד בפני עצמו, כמו **לית חן**;
- בפרקים י-כט רוב המשלים הם קצרים, כל משל אורכו פסוק אחד או שניים, ובכל פרק ישנם הרבה משלים שאינם קשורים זה לזה, כמו מחרוזת של אבני חן - **ענקים**.

ראשך - גרגרותיך

הראש והגרגרת נזכרו כאן פשוט כי הם איברים שמקובל לשים עליהם תכשיטים (רש"י). האם יש להם משמעות נוספת?

1. לפי חלק מהמפרשים, **הראש** הוא המוח "**אשר שם החכמה וכוחות השכל**" (רבי יונה גירונדי, נולד לפני כ-800 שנה; ואחריו רלב"ג), **והגרגרת** היא משל לדיבור (רלב"ג, מלבי"ם, רמ"ד ואלי). מוסר האב ותורת האם מוסיפים חן ויופי גם למחשבות וגם לדיבורים (ראו למשל רלב"ג). **הראש** מסמל את החכמה **המלווה** את האדם מהדורות הקודמים, והגרגרת מסמלת את הדיבור שבו האדם מחדש ומעניק מעצמו לדורות הבאים (ע"פ גליה).

- אולם, למרות שהמוח הוא בראש, המושג שמסמל את החכמה בלשון המקרא הוא הלב. **לב** במשמעות של פְּנִים, מרכז, כמו בביטוי "**לב ים**" (שמות טו, משלי כג, משלי יט); כי המחשבות הן הפנימיות והמרכז של האישיות.

- וכן, למרות שמיתרי הקול נמצאים בגרגרת, המושגים שמסמלים את הדיבור בלשון המקרא הם לשון, פה ושפתיים.

2. בלשון המקרא **הראש** הוא המנהיג, שמואל א 17: **"רֹאשׁ שְׁבִטִי יִשְׂרָאֵל אַתָּה"** (ראו שם); הוא מסמל את אותו חלק באישיות המנהיג את האדם ומקבל החלטות. **הגרגרות** הן הצואר, שעליו שמים את העול; הן מסמלות את אותו חלק באישיות הנגרר אחרי הראש ומבצע את הוראותיו. מוסר האב ותורת האם מוסיפים חן ויופי גם להחלטות של האדם וגם להוצאתן מהכוח אל הפועל (ע"פ גליה).

3. **הראש** הוא **הראשית** שנזכרה בפסוק 7. יראת ה' היא הראשית - העיקר של הדעת; מנהגי ההורים **מלווים** את אותו ראש ומוסיפים לו חן.

אם יפתוך (יסיתוך) חטאים
ללכת אחר דעתם, **אל תבא** (אל
תרצה).

בני! אם יפתו אותך אנשים חוטאים
להצטרף אליהם - **אל תבוא** איתם ואל
תרצה לבוא איתם!

חטאים

1. המילה **חטאים** מנוקדת בניקוד של בעלי-מקצוע, כמו נגנים או ספרים, ומשמעותה היא: חוטאים "מקצועיים", אנשים שעיקר עיסוקם בחטא. לפי זה הפיתוי הוא חיצוני - כנופיה של פושעים המנסים לפתות אותך להצטרף אליהם.

2. על-דרך הדרש אפשר לנקד את המילה **חטאים**, כדרשת ברוריה על תהלים קד35: "יתמו **חטאים** מן הארץ ורשעים עוד אינם" - חטאים ולא חוטאים (ראו שם). לפי זה הפיתוי הוא פנימי - חטאים המנסים לפתות אותך לעשות אותם (ע"פ גליה).

אל תבא

המילה **תבא** כתובה כמו "תבוא" ומנוקדת כמו "תאבה" כדי להעביר שני מסרים בו-זמנית:

1. כאשר **חטאים** - חוטאים מקצועיים - מנסים לשכנע להצטרף אליהם, צריך לסרב **לבוא**, גם אם נראה שהעיסקה שלהם היא כשרה (הרב יונה גירונדי, הגר"א, רמ"ד ואלי). כך כנראה פירש רבי שמעון בר יוחאי (ילקוט שמעוני), שקישר את הפסוק למשלי יג21: "**חטאים תבדף רעה, ואת צדיקים ישלם טוב**". הצרות רודפות אחרי החטאים וישיגו אותם בסופו של דבר, ולכן לא כדאי להצטרף אליהם גם לעסקה כשרה.

2. צריך להיזהר, לא רק שלא לבוא איתם, אלא גם שלא **לאבות** ולרצות להצטרף אליהם. כשאנשים מפוקפקים מפתים אותנו להצטרף אליהם לעסק, ואנחנו מחליטים שלא לבוא, יש לנו לפעמים "ייסורי מצפון הפוכים", מעין קול פנימי שאומר לנו "חבל, הפסדת הזדמנות לעשות כסף קל". לפי ספר משלי, צריך להשתדל להיפטר מה"אנטי-מצפון" הזה. עליך להסביר לעצמך, שאתה לא מפסיד שום דבר מזה, להיפך, אתה מרויח, אתה ניצל מסכנה גדולה, כמו שמוסבר בהמשך הקטע (אורי בירן, "על חוטאים וחטאים", אתר כיפה).

1. יעקב אבינו נפרד מבניו בסוף ימיו, ונזכר בפשעם של שמעון ולוי ששפכו את דמם של אנשי שכם. הוא אמר לעצמו, בראשית מט6: "**בסדס אל תבא נפשי**" (ראו שם). שלמה מביא את דברי יעקב כצוואה לכל אדם מישראל: **אל תבוא** עם אנשים אלימים המזמינים אותך להצטרף אליהם לשפוך דם נקי.

2. ישעיהו הנביא הוכיח את בני ישראל על שפיכות דמים, ישעיהו א15: "ידיכם דמים מלאו". הוא אמר להם, שבמצב זה ה' לא רוצה שיבואו לפניו, ישעיהו א12: "**כי תבואו לראות פני, מי בקש זאת מידכם רמס חצרי?**". דבריו של ישעיהו הם אזהרה לכל אדם: "אם חטאים וחטאים יפתו אותך לשפוך דמים - ה' יסלק אותך מעל פניו ולא **תבוא** אליו עוד" (ע"פ גליה). אזהרה דומה נמצאת גם בסוף פרקנו, משלי א26-28: "גם אני באידכם אשחק, אֶלְעַג **בְּבֹא** פחדכם; **בְּבֹא** כשאוה[כשוּאָה] פחדכם, ואידכם כסופה יאתה; **בְּבֹא** עליכם צרה וצוקה, אז יקראני ולא אענה, ישחרני ולא ימצאני" (ראו שם) - תפילתך לא תבוא לפני ה' עד שתעזוב את החטאים שבין אדם לחברו.

גם אם יאמרו לך: "לך איתנו ותהיה חלק מהחבורה המלוכדת שלנו!"; "אנחנו עומדים לצאת למארב מסעיר, להסתתר ולהתנפל על מישהו ולשפוך דם!"; "אנחנו מצפינים מסתירים זה את זה ושומרים זה על זה! אמנם הקרבן הוא נקי (חף מפשע), אבל אל תדאג, יהיה בסדר, אנחנו נצא מזה חנים בלי עונש!"

אם יאמרו "לכה אתנו, נארכה (נשב במארב) לשפוך דם, נצפנה (נסתר) לארוב על דם נקי, לשפוך חנם על לא חמס בכפו".
(וכפל הדבר במילים שונות, כדרך המליצה ולהתמדת הפתוי).

מה כל כך מפתה במארב לאדם נקי?

החטאים מנסים לפתות את הנער במילים לכה איתנו, נארכה לדם. אבל האם זה באמת כל-כך מפתה?! האם אדם מן היישוב יתפתה להצטרף לכנופיית שודדים ההולכים לשפוך דם? ומה כל-כך מפתה בכך שהאדם הוא נקי? כמה תשובות:

1. הפסוק אכן אינו מכוון לאנשים נורמטיביים. הוא מכוון לנערי רחוב, המחפשים התלהבות וריגושים. עבורם, הצטרפות לכנופיה היוצאת למארבים אלימים אכן מהווה פיתוי (כמו צעקת-הקרב הידועה: "רוצים לראות דם!"). העובדה שהקרבן נקי כשלעצמה אינה מפתה, אבל היא נזכרת כדי לומר "למרות שהקרבן הוא נקי וחף מפשע, אנחנו נצא מזה חנים, בלי עונש" (ע"פ דעת מקרא). ייתכן גם שהמשפט הוא תקציר של שיחת-השכנוע בין החטאים לנער; הם אומרים "נארכה לדם של פלוני", הוא אומר "אבל הוא נקי!", והם עונים "אל תדאג, לא יתפסו אותנו, אנחנו נצא לחופשי חנים" (ראו "הקבלות").

2. על-דרך הדרש, המילה נקי משמעה: פטור מעונש, כמו בשמות כא19: "ונקה המכה" ובשמות כא28: "ובעל השור נקי" (ראו שם). נקי הוא לא בהכרח צדיק או חף מפשע, הוא מה שנקרא בימינו "לא שפיט", אי אפשר להעניש אותו. הוא אמנם פטור מעונש, אבל אבל הפטור הזה הוא חנם - הוא לא מוצדק. אם כך, הביטוי נקי חנים משמעו: אדם שקיבל פטור מעונש ללא הצדקה. חבורת השודדים מציגה את עצמה כמחתרת אידיאולוגית, שמטרתה לקחת את החוק לידיים ולהרוג אנשים שמערכת המשפט שיחררה ללא הצדקה.

- אולם, צירוף המילים "דם", "נקי" ו"חנים" רומז בבירור לרצח של אדם חף מפשע, כמו בדברים יט10: "ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך" ובשמואל א כה31: "ולא תהיה זאת לך לפיקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם" ועוד.

3. דם משמעו גם כסף, כמו בביטוי "דמי חנוכה". השודדים מפתים את הנער לארוב כדי להרויח הרבה כסף, כפי שהם אומרים גם בפסוק הבא.

- אולם, המשמעות דם=כסף אינה מופיעה בלשון המקרא. היא מופיעה רק בלשון חז"ל, ויש אומרים שמקורה ביוונית (תמר עילם-גינדין).

4. הפסוק אינו ציטוט מדברי הפיתוי של החטאים, אלא דבריו של המורה. החטאים אומרים רק "בוא נצא לשוד כדי להרויח כסף". אבל המורה מודיע לנער מה מסתתר מאחרי הפיתוי הזה - מסתתרת כאן מזימה לשפוך דם נקי, וזה חנים - ללא הצדקה (אברהם אהוביה, "ככל הכתוב", עמ' 243; וכן רש"י, מצודות). כך אפשר לפרש גם במשלי ט17: "מים גנובים ימתקו, ולחם סתרים ינעם" (ראו שם): הפסוק אינו ציטוט מדברי הפיתוי של אשת הכסילות, אלא דבריו של המורה המודיע לנער מה מסתתר מאחרי הפיתוי (ע"פ נריה קליין).

- אולם, לדעתי סביר יותר שהמורה משתמש במילים של החטאים עצמם, שהרי המשפט נאמר בסגנון של דיבור ישיר, כמו ציטוט. ועוד: הרי מטרתו של המורה היא להזהיר את הנער מפני פיתויים (כמו שהוא פותח את דבריו: "אם יפתוך חטאים - אל תבא"), ולשם כך עליו לתאר את הפיתויים כפי שהם, באותן מילים שהנער שומע מפי החטאים ברחוב, כדי שהנער יידע לזהות את הפיתויים ולהיזהר מהם.

5. הפיתוי הוא ציטוט מדויק מדברי החטאים, והוא מכוון דווקא לאדם צדיק וישר! החטאים אומרים "אנחנו הולכים לשדוד אדם חף מפשע, ואם הוא יגלה אותנו ויתנגד לנו אנחנו מוכנים גם לשפוך את דמו, אין לנו שום עכבות מוסריות. אבל אתה הרי אדם מוסרי ורוצה למנוע שפיכות דמים. אם תצטרף אלינו, תוכל לעזור לנו לשדוד את האדם הנקי בלי להתגלות, וכך לא יהיה צורך בשפיכות דמים" (ע"פ פירוש אור החיים על הפסוק). הפיתוי כאן הוא מוסרי: בוא תצטרף אלינו לשוד, כדי למנוע רצח! ספר משלי חושף את הכוונה האמיתית שלהם: הם לא באמת רוצים להימנע משפיכות דמים - להיפך - המטרה העיקרית שלהם היא לשפוך דם במהירות, עם כמה שפחות התנגדות מאנשים טובים ואיכפתיים כמוך. כשאתה מצטרף אליהם, אתה נותן להם לגיטימציה.

לא רק שודדים פרטיים נוהגים כך, אלא גם ממשלות, המעוניינות לשדוד את הציבור או חלק ממנו, מנסות לגייס לשירותן אנשים טובים שימשו להן כעלה-תאנה (שמעתי מהר"י שליטל).

המילה **חינם** נזכרת בכמה פסוקים ורומזת לכמה משמעויות.

מצד אחד, המילה היא חלק מדברי-הפיתוי של החוטאים:

1. הם מבטיחים חופש ללא מעצור, כמו בשמות 2א: "וּבְשִׁבְעַת יָצָא לַחֲפָשִׁי חִנָּם". הם אומרים "אל תדאג, אתה לא תיתפס, אתה תצא מהמארב חופשי ובחינם - ללא עונש וללא תגמול". בפסוק הבא הם מסבירים איך זה יקרה - הם יבלעו את הקרבנות כשאלו חיים ולא ישאירו מי שינקום את דמם (נע"פ דעת מקרא).

2. הם מבטיחים אוכל ללא תשלום, כמו במדבר 5א: "זָכְרָנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חִנָּם, אֶת הַקֶּשֶׂאִים וְאֶת הָאֲבִטָּחִים וְאֶת הַחֲצִיר וְאֶת הַבָּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים". המילה מתקשרת לפסוק הבא: "חינם, נבלעם כשאלו חיים...". השודדים מבטיחים לנער ארוחת-חינם - נבלע את כל רכושם ונרויח הרבה רכוש ללא תשלום. ראיה לפירוש זה בפסוק 17: "כי חִנָּם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף" - "כל ציפור שרואה אוכל על הרשת חושבת שהיא מקבלת אוכל בחינם, אך למעשה זה יעלה לה בחייה".

מצד שני, המילה היא חלק מדברי-האזהרה של המורה:

3. הוא מזהיר ששפיכת דם של אדם נקי (אף מפשע) היא מעשה נפשע ללא כל הצדקה, כמו במשלי 30: "אַל תרוב[תריב] עם אָדָם חִנָּם, אִם לֹא גִמְלָךְ רָעָה" (ראו שם).

4. הוא מזהיר שהניסיון להמית אדם חינם לא יצליח. הרי גם שאול המלך שנא את דוד ורצה להרגו. יהונתן בנו הוכיח אותו ואמר, שמואל א 5ט: "וְלָמָּה תַּחֲטָא בְּדָם נָקִי לְהַמִּית אֶת דָּוִד חִנָּם?!". בסופו של דבר, שאול לא הצליח להרוג את דוד - דווקא שאול הוא זה שמת, ודוד עלה לשלטון במקומו. אז אם שאול המלך, עם צבא של אלפי אנשים, לא הצליח - קל וחומר שכנופיית השודדים, המציעה לך להצטרף אליה, לא תצליח, אלא רק תיפול ותפיל את כל מי שיצטרף אליה.

- "נבלע את כל רכושם בבת-אחת, כמו שהשאול (המוות) בולע את כל החיים!", "הם כל-כך תמימים שהם יפלו ברשתנו בקלות, כמו אנשים ההולכים לתומם ויורדים לתוך בור!".

"כמו השאול בולע כל הגוף, כן נבלע הכל כשהם בחיים (בעודם בחוץ העושר), נבלע אותם כשהם תמימים (שלמים) במרבית ההון, וכמו היורד לבור, שיורד בו שלם בכל איבריו."

(והיא היא, וכפל הדבר במילים שונות).

הפסוק ממשיך את הפסוק הקודם המתאר את דברי הפיתוי של החטאים. מה בדיוק הפיתוי כאן?

הפיתוי הראשון "נבלעם כשאול חיים" מציין השתלטות מלאה על הקרבנות: כמו שהשאול (=בור הקבר) בולע את כל גוף האדם המת, כך גם אנחנו נבלע את כל הקרבנות ואת רכושם בבת אחת. אנשים ישרים יודעים, שאי-אפשר לזכות בהכל; תמיד צריך לבחור ולהתפשר. רק נוכלים יכולים להבטיח שמי שיבוא איתם יקבל הכל, שהרי הם ממילא לא מתכוונים לקיים...

הפיתוי השני "ותמימים כיורדי בור" יכול להתפרש לפי שתי משמעויות שונות של התואר "תמים" ושל המילה "בור":

1. תמים הוא שלם וגמור בגופו, כמו בדברים 15: "עד תמים"; ובור הוא משל לקבר, כמו בישיעיהו לח18: "כי לא שאול תודך מות יהלך, לא ישברו יורדי בור אל אמתך". לפי זה הצלע השניה נרדפת לראשונה, וגם היא מתארת את בליעת הקרבן כולו בשלמותו (רש"י, מצודות).

2. תמים הוא שלם וצדיק במעשיו, צדיק, כמו נוח (בראשית 9). בדברי הנוכלים זה תואר של זלזול, כמו 'נאיבי' בלשון ימינו: "הם כל-כך צדיקים-תמימים, שהם לא מבינים שום דבר בענייני העולם הזה, ונוכל בקלות להטעות אותם ולהפיל אותם לבור" (רמ"ד ולי). וכמו בשמואל ב טו11: "ואת אבשלום הלוכו מאתים איש מירושלים קראים והלכים לתמים, ולא ידעו כל דבר".

אחי יוסף שנאו אותו בגלל נקיון-כפיו (ביחס אליהם) ובגלל תמימותו הילדותית שהתבטאה בחלומותיו. הם אמרו זה לזה: נארבה לדם, נצפנה לנקי חיים, נבלעם כשאול חיים, ותמימים כיורדי בור, בראשית לז20: "ועתה לכו ונהרגו ונשלקהו באחד הבורות ואמרנו תיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלמתיו", "שירד לבור לפי תומן, ולא היה יודע מה היו עושין לו (מדרש משלי (בבור) א).

אולם ראובן לא התפתה, בראשית לז22: "ויאמר אליהם ראובן: אל תשפכו דם, השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלקו בו". הוא ניסה לשכנע אותם שיוותרו לפחות על חלק מתוכניתם - שיוותרו על "נארבה לדם", ויקיימו רק את "ותמימים כיורדי בור".

ואכן האחים השתכנעו, בראשית לז24: "ויקחהו וישלכו אותו הבור ויהבור רק אין בו מים" (ראו שם).

אולם יהודה עדיין חשש שיוסף ימות, ולכן שכנע את אחיו להציל אותו תמורת בצע כסף, בראשית לז26: "ויאמר יהודה אל אחיו 'מה בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו?', במקום שימות בבור - נמכור אותו ונרויח כסף, כל הון יקר נמצא, נמלא בתינו שלל, בראשית לז27: "לכו ונמכרנו לישמעאלים ונדנו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא", "או מכירתו של יוסף, שהיה בן יקיר לאביו" (מדרש משלי שם).

"גורלך תפיל בתוכנו - בשעה שישב יוסף, נוטל הכליד[הגביע] והיה מקיש בו... כים אחד יהיה לכולנו - שהיו כולם אוכלים על שולחן אחד במסיבה, כיצד היה עושה? נתן לכל אחד ואחד חלק אחד, ולבנימין חמישה חלקים... " (מדרש משלי (בבור) א).

ראו עוד: יוסף - בבואה של שלמה ויצירתו החכמתית / ד"ר נסים אליקים -> בית המדרש הוירטואלי.

"הן נמצא אצלו כל הון יקר,
ואת בתינו נמלא מהשלל
אשר נקח ממנו."

- "את כל ההון (הרכוש) היקר שיש בעולם
נמצא במסגרת המבצעים שלנו!", "נמלא את
בתינו בכסף ורכוש שניקח כשלל במלחמתנו
נגד התמימים!"

הפסוק ממשיך את דברי הפיתוי מהפסוקים הקודמים - לא רק כל מה שאתה רואה יהיה שלך, אלא גם כל מה שקיים - כל הון יקר נמצא, וכל מה שאתה יכול לרצות לביתך - נמלא בתינו שלל.

שלל הוא רכוש שלוקחים בכוח, במלחמה או בשוד. "יתכן שהשודדים אומרים לנער, שהרכוש שהם עומדים לשדוד הוא בעצמו שלל: האדם שמחזיק ברכוש עכשיו, למעשה שלל וגנב אותו מאחרים, ולכן זה מוצדק לגנוב ממנו (ע"פ אור החיים).

1. בלק בן ציפור, מלך מואב, ניסה לפתות את בלעם לארוב לעם ישראל ולקלל אותם כדי שדמם יישפך. הוא הבטיח לו שימלא את ביתו בשלל. אבל בלעם סירב, במדבר כב18: "ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק: אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב, לא אוכל לעבר את פי ה' אלהי לעשות קטנה או גדולה". בלעם הבין שאסור לו לבוא עם חטאים הרוצים לפגוע בחפים מפשע, גם אם יתנו לו בית מלא בכסף וזהב. אולם בסופו של דבר בלעם לא עמד בפיתוי והלך בדרך איתם, במדבר כב35: "וילך בלעם עם שרי בלק", במדבר כב39: "וילך בלעם עם בלק ויבאו קרית חצות", וסופו שנהרג במלחמה. בני, אל תחזור על הטעות של בלעם! אם חטאים מנסים לפתות אותך לפגוע בחפים מפשע תמורת בית מלא שלל - אל תלך בדרך איתם, כי כל בוצע בצע, את נפש בעליו ייקח.

2. דוד המלך אהב את תורת ה' יותר מכל הון, תהלים קיט14: "בדרך עדותיך ששתי כעל כל הון". אולם בימי שלמה בנו אנשים נעשו חומרניים יותר, הם רצו להשיג כל הון יקר חומרי, וחלקם ניסו לעשות זאת באמצעות מעשי שוד והונאה. ספר משלי מסביר להם שהם יכולים למלא את בתיהם בכל הון יקר בדרכי יושר, באמצעות חכמה ותבונה ודעת, משלי כד3-4: "בחקמה יבנה בית ובתבונה יתכונן, ובדעת תדריס מלא כל הון יקר ונעים" (ראו שם).

(ויוסיפו לומר לך:) "אם תרצה, אתה תפיל את הגורל אשר תרצה, לברר לכל אחד חלקו; אם תרצה, יהיה כיס (אמתחת ושק) אחד לכלנו - נאכל ונשתה בשותפות מדמי הגזילה".

- "השלל יתחלק בהגרלה שיוויונית, וגם אתה תפיל גורל ותקבל חלק שווה בתוכנו כאחד מאיתנו!"; "כיס אחד, קופה אחת משותפת יהיה לכולנו - ההצלחה שלך היא ההצלחה שלנו!".

1. על-פי הפשט, הפסוק הוא המשך דברי-הפיתוי של השודדים. בפסוקים הקודמים הם הציעו לו פיתויים חומריים, ובפסוק הזה הם מציעים לו פיתוי חברתי - שותפות שווה בקבוצה. הם מציעים לו לבחור מה לעשות עם השלל (ע"פ רש"י, מצודות):

א. לחלק אותו בגורל - אמצעי מקובל לחלוקת שלל, כמו בתהלים כב¹⁹: "יִחְלְקוּ בְּגָדֵי לָהֶם, וְעַל לְבוּשֵׁי יִפְּלוּ גֹרֶל". המאפיין העיקרי של גורל הוא השיוויון - לכל אחד מהצדדים יש סיכוי שווה לזכות, ולכן ההצעה גורלך תפיל בתוכנו משמעה "המעמד שלך יהיה שווה לשלנו" (ע"פ רש"י).
ב. לנהל אותו במשותף בכיס (ארנק) אחד.

הדבר מזכיר את ההבטחות של מנהיגים קומוניסטים, המציעים שכל הרכוש יהיה משותף לכולם. זה כשלעצמו אינו פסול, אלא שהחטאים שבקטע משתמשים בעיקרון השיוויון והשיתוף כדי לפתות אנשים לצאת למבצעים של שפיכת דם נקי.

2. על-דרך הדרש, הפסוק הוא דברי המורה, המנסה לעורר בנער את רגש האחריות לגורלה המשותף של המשפחה: "אם תלך עם החוטאים, תפיל את הגורל שלך, אבל הגורל שלך נמצא בתוכנו, כלומר תפיל גם אותנו יחד איתך! כיס אחד יהיה לכולנו - לכולנו יש "חשבון משותף", כשאחד נופל - כולם נופלים!". לפי זה, הפסוק קשור לפסוקים הבאים, המזהירים - בני! אל תלך בדרך איתם!

הדובר הוא שלמה המלך, והוא מזהיר את בנו שאם יילך אחרי חטאים, הוא עלול להפיל את שושלת המלוכה. ואכן, רחבעם בן שלמה שמע בקול יועצים חטאים (מלכים א' יב) וגרם לחלוקת הממלכה והפלתה, בדיוק כפי שחזה שלמה (ע"פ גליה).

מדרש משלי פירש באופן דומה: "גורלך תפיל בתוכנו - זו תורה, שהיתה גורלו של הקב"ה ונתנה לישראל; כיס אחד יהיה לכולנו - בשעה שעמדו על הר סיני ואמרו 'כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע'" (מדרש משלי (בובר)). כשבני ישראל קיבלו את התורה, הם גם התחייבו שיהיה להם גורל אחד משותף, ושיהיו ערבים זה לזה.

אל תלך בדרך אשר אתם, אשר הם
הולכים בה, שלא תלמוד
ממעשיהם; **מנע רגלך מנתיבתם** -
מהדרך שהם הולכים בה -

- בני! אל תלך בדרך עם חטאים (אל
תשתף עמם פעולה), **מנע** (הרחק)
את רגלך מהנתיב שלהם (אל תחקה
אותם) -

הקשר בין חצאי הפסוק

1. החידוש בחצי הראשון הוא שלא ללכת בדרך כלשהי - גם אם אינה דרך של חטאים, אם ההליכה היא אֲתֶם. כלומר, אסור ללכת עם חוטאים גם כדי להשיג מטרות טובות (ע"פ רלב"ג).
2. החידוש בחצי השני הוא למנוע רגלך - גם אם אתה נמצא לדרך והחטאים לא נמצאים איתך, מנתיבתם. כלומר, אסור לחקות את החוטאים ולהתנהג כמותם (ע"פ הגר"א).

נאמר בתורה, ויקרא יט: "הֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ" (ראו שם), מצוה להוכיח את החוטאים כדי להחזיר אותם למוטב, וכדי להוכיח אותם, מובן שחייבים ללכת בדרך איתם! איך זה מסתדר עם הפסוק שלנו **אל תלך בדרך איתם**? כמה תשובות:

1. הפסוק שלנו אינו מתייחס לכל חוטא, אלא רק לחוטאים שמנסים לפתות את האדם להצטרף אליהם, כמו שנאמר בתחילת הקטע, **אם יפתוך חטאים**.... לאנשים כאלה עדיף שלא להתקרב, כי במאבק בין הפיתוי לבין התוכחה, היצרים החזקים יותר נמצאים לצד הפיתוי.
2. הפסוק שלנו מתייחס להליכה בדרך, המסמלת מנהג ואורח-חיים קבוע, כמו בבראשית יב: "כִּי הִשְׁחִית כָּל בֶּשֶׁר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ", ולהבדיל בדברים ה: "בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צָוָה ה' אֱלֹהֶיכֶם אֲתֶכֶם תֵּלְכוּ". כדי להוכיח, מספיק לנהל שיחה קצרה ועניינית, אין צורך להתחבר בקביעות. פירוש זה מתאים למקורות נוספים המדברים על הליכה בדרך רשע או על התחברות לרשע, כגון משלי טו: "תוֹעֵבֶת ה' דֶּרֶךְ רָשָׁע, וּמִרְדֵּף צָדִיקָה יִאָּהֵב" (ראו שם), משלי יג: "הַלּוֹךְ [הוֹלֵךְ] אֶת חֲכָמִים וְחָכָם [יִחְכֹּם], וְרָעָה כְּסִילִים יִרָע" (ראו שם), תהלים א: "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רָשָׁעִים, וּבְדֶרֶךְ חָטָאִים לֹא עָמַד, וּבְמוֹשֵׁב לָצִים לֹא יָשָׁב", וכן בדברי חז"ל "הרחק משכנו רע, ואל תתחבר לרשע, ואל תתיאש מן הפורענות" (נתיאי הארבל, משנה אבות א ז, וראו במפרשים שם) - אל תפתח יחסים קבועים של **שכנות** ושל **חברות** עם אדם רע.
3. הפסוק שלנו פונה במיוחד אל **בני**, אל נער צעיר, שעדיין אין לו מספיק ידע וניסיון כדי להוכיח, ויש יותר סיכוי שיושפע משישפיע: "יש הבדל בין **איש לבין בן**. בתהילים, כשהוא אומר **אשרי האיש**, ולא אומר אשר לא הלך עם הרשע אלא **בעצתו, בדרכו, במושבו**. לעומת זאת במשלי, יש הקפדה יתרה כי מדובר **בבן** - לא איתם, וגם לא בדרכם" (משה אהרן, דרך ללא מוצא תגובה 2), "כי אין תקנה לפתי אלא צרחו מסוד מרעים הערומים, שאין לו כוח לעמוד בפיתויים מפני חולשת ידיעתו" (רמ"ד ואלו). כדי שהנער יוכל לעמוד בפני פיתויים וגם להשפיע על סביבתו, הוא צריך בילדותו לקבל סמכות הורית, ולכן נאמר בלשון ציווי "**בני!**" (ע"פ גליה).
4. הפסוק שלנו פונה אל כל אדם שיש לו נטיה להיות מושפע מאחרים וללכת **איתם** כמו בעדר. לפני שאדם מתחיל להוכיח, הוא צריך לפתח כושר מנהיגות להוביל את האנשים **אחריו** (ע"פ גליה).

כִּי עם כי לא ניכר לעין שהדרך
הזה הוא רע, מכל מקום סוף
כוונתם **על הרעה, וימהרו לשפוך**
דם כאשר תמצא ידם.

- כי הם רגילים לרוץ בקלילות ולעשות
רע גם בינם לבין עצמם, וכך מהר מאד
יגיעו גם לשפוך את הדם של שותפיהם,
ובפרט את הדם שלך!

בפסוק 11 נאמר, שהחוטאים אומרים לנער **נארבה לדם**; בפסוק שלנו, האב מזהיר אותו שהם **ימהרו לשפוך דם**.
מה מחדש האב? הרי החטאים כבר אמרו בפירוש שהם רוצים לשפוך דם! שתי תשובות:

1. הדם בפסוק 11 הוא דמם של קרבנות הפשע, והדם בפסוק 16 הוא דמו של הנער התמים - "הם אומרים לך
שישפכו את דמם של אחרים, אך למעשה הם ימהרו לשפוך את דמך שלך". פירוש זה מתאים למשל הנמצא
בהמשך דבריו של האב (פסוק 17-18): "כִּי חֲנָם מִזְכָּה הִקְשַׁת בְּעֵינֵי כָל בַּעַל כָּנָף, וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרָבוּ, וַיִּצְּנוּ לְנַפְשָׁתָם" (ראו
שם). הציפור חושבת שנותנים לה אוכל **חינם**, אך למעשה הציידים מתכוונים לשפוך את **דמה**; כך גם הנוכלים,
כשהם מבטיחים לך שתרוויח כסף **חינם**, למעשה מתכוונים לשפוך את **דמך**. הם משתמשים בך למבצעים שלהם,
אבל ברגע שלא יצטרכו אותך - אתה תהפוך לנטל עבורם, והם לא יהססו לשפוך את דמך.

הדם בפסוקנו הוא גם דמם של השודדים עצמם. הם חושבים שהם הולכים להשיג רכוש רב בחינם, אבל בסופו של
דבר יפלו במלכודת כלשהי (עונש מה', מארב משטרתי או כל צרה אחרת) וימותו. פירוש זה מתאים לפסוק
הסיכום, משלי 19: "כֵּן אַרְחוֹת כָּל בֹּצֵעַ בֹּצֵעַ, אֶת נַפְשׁ בְּעָלָיו יִקַּח" (ראו שם) - דרך רדיפת הבצע מובילה את כל העוסקים
בה אל מותם; גם החטאים יפלו בסופו של דבר ולכן לא כדאי לך להצטרף אליהם (ע"פ נריה קליין).

2. המילים **וימהרו לשפוך דם** בפסוק 16 מתייחסות לדמם של הקרבנות. לפי זה, המילים **נארבה לדם** בפסוק 11
אינן דברי הפיתוי כאמירתם, כפי שייאמרו על-ידי החטאים, אלא פירושם: החטאים רק מבטיחים לנער שירוויח
הרבה כסף ("כל הון יקר נמצא..."), אבל האב מזהיר אותו שדרכם מובילה לשפיכות דמים (רלב"ג, מצודות). האב מלמד
את בנו לפתח שמיעה ביקורתית - לשמוע בתוך דברי הפיתוי גם את והתוצאות. כשאומרים לו "בוא נרוויח את כל
ההון שבעולם", הוא צריך לשמוע מכאן "בוא נהרוג את כל מי שיפריע לנו להרוויח את כל ההון שבעולם".

הפסוק מדגיש במיוחד את המהירות שבה הנער עלול להתדרדר לשפיכות דמים. "כשאתה נכנס לעולם הפשע,
הדרך מאלצת אותך לרוץ להרע גם אם לא התכוונת לכך מלכתחילה". דברי המורה דומים לתמרור המודיע לנהג:
אתה עולה על כביש מהיר לשפיכות דמים, ברגע שאתה נכנס - אין דרך חזרה (ע"פ גליה).

פסוק כמעט זהה נמצא בישיעיהו נטז: "רַגְלֵיכֶם לְרַע יִרְצוּ, וַיִּמְהָרוּ לְשֹׁפֵךְ דָּם נְקִי...". האם ניתן להיעזר בפסוק ההוא
כדי להכריע בין שני הפירושים שהבאנו ב"דקויות"?

2. מצד אחד, בישיעיהו ברור שהכוונה לדמם של הקרבנות, שהרי הוא **דם נקי**. מכאן שגם בפסוקנו הכוונה
לדמם של הקרבנות, כפירוש 2.

1. מצד שני, ההבדל בין הפסוקים יכול דווקא להוכיח ההיפך: "לעומת **לשפוך דם נקי** שבפי הנביא אומר החכם
לשפוך דם, לומר לנו, שאין הוא מתכוון לדם נקי, שהרי אין החטאים חפים מפשע!" (אברהם אהוביה, "ככל הכתוב", עמ' 243). מכאן
שהדם הוא דמם של השודדים, או של הנער עצמו המצטרף אליהם, כפירוש 1.

כִּי כְמוֹ שֶׁנִּדְמָה בְּעֵינַי כָּל בַּעַל כֶּנֶף (צִיפּוֹר) שֶׁעַל חֲנָם מִזְרָה (פְּרוּשָׁה) הָרֶשֶׁת, וְאִין הַכוּוּנָה עַל הַלְכִידָה, וּמִתּוֹךְ כֵּךְ יוֹרֵד בְּתוֹכָהּ לֵאכּוֹל מֵהִזְרָעוֹנִים אֲשֶׁר בָּהּ -

- כִּי הַהִבְטָחָה שֶׁלָּהֶם, שֶׁאִם תִּצְטָרֵף אֲלֵיהֶם תִּרְוִיחַ כֶּסֶף בְּקִלּוֹת, דּוּמָה לְרֶשֶׁת מִזְרָה (פְּרוּשָׁה) וּבָהּ גִּרְגָּרִים מִזְרִים (מְפּוֹזְרִים), אֲשֶׁר כָּל צִיפּוֹר בַּעֲלַת כֶּנֶף שֶׁרואָה אוֹתָם חוֹשֶׁבֶת "הִי, אִיזָה כִּיף, מִיִּשְׁהוּ עֲשֵׂה לִי טוֹבָה וּפִיזֵר לִי אוֹכֵל בְּחִינָם!" -

כִּי

1. הַמִּילָה כִּי מִצִּינָת בְּדֶרֶךְ-כִּלְל תִּיאוֹר סִיבָה. לְפִי זֶה הַפְּסוֹק שֶׁלֹּנוּ, כְּמוֹ הַקּוּדֵם, מִנִּמֵּק אֶת פְּסוֹק 15 "אֵל תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ אִיתָם!". וְהַסִּיבָה: "כִּי זֶה מִלְכּוּדֶת - הַהִבְטָחָה שֶׁלָּהֶם 'נִצְפָּנָה לִנְקִי חֲנָם' הִיא רֶשֶׁת פְּרוּשָׁה מְלֵאָה בִּגְרָגִרִּים, שֶׁמִּטְרָתָהּ לִגְרוֹם לְצִיפּוֹר לְחִשּׁוֹב שֶׁמִּחֲלָקִים לֵה אוֹכֵל חֲנָם וְאֵז לְצַפּוֹן לֵה וּלְהִרְגָּה".

כִּי חֲנָם - עֵצֶם הַהִבְטָחָה שֶׁתִּקְבֵּל כָּל-כֵּךְ הָרַבָּה רוֹחוּם חֲנָם, הִיא סִיבָה לְחִשּׁוֹד שֶׁמִּשְׁהוּ כֹּאן לֹא כֶּשֶׁר (ע"פ גְּלִיָּה).

2. הַמִּילָה כִּי מִצִּינָת לְפַעֲמִים דִּימוּי, יַחַד עִם הַמִּילָה כֵּן, כְּמוֹ בִּישְׁעִיהוּ נֶהֱ9: "כִּי גָבְהוּ שְׁמִיִּם מֵאֶרֶץ, כֵּן גָּבְהוּ דְרָכֵי מִדְרָגָתָם וּמִחֲשָׁבֹתֵי מִמְחֲשָׁבֹתֵיכֶם" וּבִישְׁעִיהוּ מִדֶּ3. לְפִי זֶה הַפְּסוֹק שֶׁלֹּנוּ מִתְחַבֵּר לְפְסוֹק 19 שֶׁבּוּ מוֹפִיעָה הַמִּילָה כֵּן, וְהַמִּשְׁמָעוֹת הֵינָם: "כְּמוֹ הָרֶשֶׁת הַמִּזְרָה בְּחִינָם בְּעֵינַי הַצִּיפּוֹר... כֵּךְ אוֹרְחוֹת כָּל בּוֹצֵעַ בָּצַע" (ע"פ דַּעַת מִקְרָא).

חֲנָם מִזְרָה הָרֶשֶׁת

הַפּוֹעֵל מִזְרָה בָּא מֵהַשּׁוֹרֵשׁ זֶרֶה שֶׁמִּשְׁמַעוֹ פִּיזֵר; הָרֶשֶׁת פְּרוּשָׁה וּמְפּוֹזְרָת עַל הָאֶרֶץ, אוֹ: גִּרְגָּרִי אוֹכֵל פְּזוֹרִים עַל הָרֶשֶׁת. הָרֶשֶׁת, וְגִרְגָּרִי הָאוֹכֵל שְׁעִלָּה, מִחֲלָקִים חֲנָם - רֵק לְבּוֹא וּלְקַחֲתָהּ.

עַל-דֶּרֶךְ הַרְמָז, הַגִּרְגָּרִים הַמְּפּוֹזְרִים עַל הָרֶשֶׁת רוֹמְזִים לְחֲטָאִים קִטְנִים שֶׁהָאָדָם מִתְּפַתָּה לַעֲשׂוֹת, גִּרְגָּר פֶּה וְגִרְגָּר שֵׁם, עַד שֶׁהוּא מוֹצֵא אֶת עֲצָמוֹ לְכוֹד בְּרֶשֶׁת שֶׁל עֲבִירָה. וְהָרֶשֶׁת הִיא גַּם לְאִינְטֵרנֵט, שֶׁבָּהּ מְפּוֹזְרִים אֲתָרִים רַבִּים הַלּוֹכִידִים אֶת תְּשׁוּמַת לִבּוֹ שֶׁל הָאָדָם עַד שֶׁהוּא מִתְקַשֶּׁה לְהִשְׁתַּחֲרֵר (ע"פ גְּלִיָּה).

בְּעֵינַי כָּל בַּעַל כֶּנֶף

הַמִּילָה בְּעֵינַי מִצִּינָת נִקּוּדֶת מִבֵּט סוֹבִיִּיקְטִיבִּית; הַמִּילִּים "חֲנָם מִזְרָה הָרֶשֶׁת" אֵינָן מִתְאַרְזוֹת אֶת הַמַּצֵּב הָאִמִּיתִי, אֲלֹא אֶת הַמַּצֵּב כְּפִי שֶׁנִּרְאָה לְצִיפּוֹרִים - בְּעֵינַי כָּל בַּעַל כֶּנֶף; הַצִּיפּוֹרִים חוֹשְׁבוֹת שֶׁמִּצִּיעִים לָהֶן אוֹכֵל בְּחִינָם, אֲבָל זֶה "חֲנָם" רֵק בְּעֵינֵיהֶן; הַמִּצִּיאוֹת הֵינָם שׁוֹנָה - בְּמִצִּיאוֹת הַמַּחִיר הוּא דָּמָם שֶׁל הַעוֹפוֹת, נִפְשׁוֹתָם.

הַשּׁוֹרֵשׁ כֶּנֶף הוּא דוּ-מִשְׁמָעִי:

1. הוּא רוֹמֵז לְצִיפּוֹר הַנוֹפֶלֶת בִּפְחַ שֶׁל צִיִּידִים, כְּמוֹ בַּעֲמוּס 52: "הִתְפַּל צִפּוֹר עַל פֶּחַ הָאֶרֶץ וּמִוִּקֵּשׁ אֵין לָהּ?!" וּבְאִיכָה 52: "צוֹד צְדוֹנִי כִּצְפּוֹר אֵיבִי חֲנָם".

2. וְהוּא רוֹמֵז גַּם לְהִסְתָּרָה וְהִתְחַבְּאוֹת, כְּמוֹ בִּישְׁעִיהוּ 20: "וְלֹא יִכְנֹף עוֹד מוֹרִיד, וְהָיוּ עֵינֶיךָ רְאוּת אֶת מוֹרִידָה". הַגִּנְבִּים, הַמִּנְסִים לְהִיכָנֵף וְלְהִתְחַבֵּא, דּוּמִים לְצִיפּוֹר בַּעֲלַת-כֶּנֶף הָעוֹמֶדֶת לִפּוֹל בִּפְתָּהּ.

וְעַל-דֶּרֶךְ הַדֶּרֶשׁ (ע"פ גְּלִיָּה):

3. בַּעַל כֶּנֶף הוּא אָדָם הַחוֹשֵׁב שֶׁהוּא יִכּוֹל לַעֲוֹף וּלְעֵלּוֹת הַשָּׁמַיִמָּה (בִּלְשׁוֹן יִמִּינוּ "עַף עַל עֲצָמוֹ"), וּמִתּוֹךְ תַּחוּשֶׁת גְּדֻלּוֹת - עוֹבֵר אֶת גְּבוּל הַיְּכוּלָּת שֶׁלּוֹ וְנוֹפֵל וּמִתְאַכָּזֵב.

4. בַּעַל כֶּנֶף הוּא שְׂאוֹל הַמֶּלֶךְ, שְׂמוּאֵל א' 27: "וַיִּסֵּב שְׂמוּאֵל לְלָכֶת וַיַּחֲזֵק בְּכֶנֶף מְעִילוֹ וַיִּקְרַע", שְׂמוּאֵל א' 4: "וַיִּקֶּם דָּוִד וַיִּכְרֹת אֶת כֶּנֶף הַמְּעִיל אֲשֶׁר לְשְׂאוֹל בְּלֵט". בְּנִעּוּרָיו הָיָה נִחְבָּא אֶל הַכֹּלִים, אֲבָל אַחֲרֵי שֶׁעָלָה לְשִׁלְטוֹן חֲשַׁב שִׁישְׂאָר תִּמִּיד לְמַעֲלָה, וּמִתּוֹךְ כֵּךְ חֲטָא וְנָפַל.

5. בַּעַל כֶּנֶף הוּא גַּם מִלֵּאךְ - כְּרוֹב, מִלְכִּים א' 27: "וַיִּפְרָשׁוּ אֶת כֶּנֶפֵי הַכְּרָבִים, וַיִּתְּנֵעַ כֶּנֶף הָאֶחָד בְּקִיר וּכְנָף הַכְּרוֹב הַשֵּׁנִי נִגְעָת בְּקִיר הַשֵּׁנִי וּכְנֵפֵיהֶם אֶל תוֹךְ הַבֵּית נִגְעָת כֶּנֶף אֶל כֶּנֶף". וְהוּא רוֹמֵז לְאָדָם הַחוֹשֵׁב שֶׁהוּא מִלֵּאךְ חֲסִין בְּפָנָיו חֲטָא, עַד שֶׁהוּא נוֹפֵל בְּרֶשֶׁת הַיִּצָּר. וַיֵּשׁ כֹּאן גַּם רְמֵז חִיּוּבִי: אִם אָדָם יִתְנַהֵג כְּמוֹ הַכְּרוֹבִים שְׂמוֹת 20: "וַיִּפְגְּיָהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו, אֶל הַכְּפָרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרָבִים", יִפְנֶה בַּעֲנוּה אֶל אָחִיו וְאֵל הַכְּפּוֹרֶת הַנִּמְצָאֶת מִתַּחְתּוֹ, יִצְלִיחַ לְהִתְעַלּוֹת בְּקוּדֵשׁ (ע"פ גְּלִיָּה).

6. בַּעַל כֶּנֶף רוֹמֵז גַּם לְסִיפּוֹר עִמְמִי עַל דּוֹד הַמֶּלֶךְ וְעַל כְּשִׁלּוֹנוֹ בְּחֲטָא. בֵּת-שֶׁבַע הִתְרַחֲצָה עַל הַגַּג מֵאַחֲרֵי מַחֲצִיָּה, אוֹלָם הַשֶּׁטֶן בָּא וְנִדְמָה לְדוֹד כְּצִיפּוֹר, דּוֹד יָרָה בּוֹ חֵץ אוֹלָם הַחֵץ סָטָה הַצִּידָה וּפָגַע בְּמַחֲצִיָּה וְהִפִּיל אוֹתָהּ, בֵּת שֶׁבַע נִגְלָתָה לְעֵינַי דּוֹד וְהַהִמָּשֵׁךְ יָדוֹעַ (בְּבִלִי סִנְהֶדְרִין קז.). בְּסִיפּוֹר הַזֶּה הִתְחַלְּפוּ הַתְּפִקִּידִים - הַצִּיפּוֹר (הַשֶּׁטֶן) הִיא הַצִּיִּיד, וְהַצִּיִּיד (דּוֹד) הוּא הַנִּצּוֹד וְנוֹפֵל בְּרֶשֶׁת הַחֲטָא.

אבל באמת, פורשי הרשת
לא בחנם פרשוה, כי **הם**
יארבו לדמי העופות,
ומסתירים עצמם לקחת
נפשותם, וללכוד פרשוה.

- אולם **הם** (הציידים שפיזרו את הגרגרים) לא
באמת רוצים להאכיל את הציפורים - **הם**
אורבים ומחכים שהציפורים יילכדו ברשת, כדי
לשפוך את דמן; הם צופנים (מסתירים את
עצמם) כדי להרוג את נפשן של הציפורים
ולהפוך אותן לאוכל -

המשל, הנמשל, והנמשל של הנמשל

המשל הוא פשוט - ציפור רואה אוכל חינם, אוכלת ונלכדת.

בנמשל, הציפור היא הנער, והציידים הם החטאים המנסים לפתות אותו לבוא איתם. "הם מציעים לך להצטרף אליהם ולהרוויח הרבה כסף בחינם, אבל זה רק פתיון! למעשה המטרה שלהם היא ללכוד אותך ולהשתמש בך, ואז להרוג אותך כשכבר לא יהיה בך צורך".

ויש גם נמשל לנמשל: הציידים הם החטאים, היצרים המסתתרים בלב האדם. הם **אורבים** לו ומנסים לגרום לו להפר את ברית **הדמים** שבינו לבין ה'; הם **צופנים** לו ומנסים לנטרל את **מצפונו** וללכוד את **נפשו** (ע"פ גליה).

כן ארחות (דרך, הנהגה וסדר) של **בוצע בצע** (הגזלן), לעשות תחבולות לבל ירגיש מי בו להשמר ממנו, ואחר זה יגזול העושר, וגם **יקח נפש בעל העושר** למען לא יודע.

- כן לאותה תוצאה מובילות האורחות (הדרכים) של **כל בוצע בצע**, הרוצה להשיג רווח קל ומהיר: הרצון הזה יפיל אותו בפח ויקח לו את הנפש (יהרוג אותו)!

מיהו 'בוצע בצע' ומיהו 'בעליו'?

משמעות הביטוי **בוצע בצע** היא החושב רק על הרווח הפרטי שלו ומתעלם מכל שיקול אחר. בפסוק שלנו ניתן לפרשו בשתי דרכים:

1. **בוצע בצע** הוא השודד - מנהיג כנופיית החטאים, ו**בעליו** הוא הנגזל קרבן הפשע, והשודד **יקח את נפש בעליו**, כלומר ירצח את האדם התמים שאותו הוא רוצה לשדוד (מצודת דוד ועוד). הפסוק מלמד שכל שודד עלול להפוך לרוצח, כי כשאדם שם את הרווח האישי שלו מעל הכל, גם רצח לא ירתיע אותו (אורי בירן, "בצע נפש" - פירוש ראשון, אתר כיפה).

גם אם השודד אינו מסתיים ברצח ממש, עצם הגניבה של רכוש דומה מעט לרצח (רבי יוחנן, בבלי בבא קמא קיט., ויקרא רבה כב ו, רש"י על שמואל ב' י"ב ה), וזאת מכמה סיבות:

א. האדם משקיע חלק מחייו כדי להשיג רכוש, ומי שלוקח ממנו את רכושו, כאילו לקח לו את אותה פיסת חיים שהשקיע בהשגתו.

ב. השודד גורם נזק נפשי חמור לנשדד - הוא מאבד את תחושת הביטחון, מרגיש חלש וחסר-אונים, וכתוצאה מכך עלול להיגרם לו נזק גם בתחומי חיים אחרים.

2. **בוצע בצע** הוא הנער הרוצה להרוויח כסף קל בחינם, והוא גם **בעליו**, ואותו בצע שהוא רודף אחריו **יקח את נפש בעליו**, "נפש עצמו, שנעשה עכשיו בעל הממון שגזל מחבירו" (רש"י), כלומר יביא לבסוף למותו של הנער. הפסוק מלמד שהמצטרף לשודדים מסכן את חייו. **נפש** גם במובן מושאל - האישיות העצמית של האדם, ההולכת לאיבוד כשאדם נגרר אחרי חוטאים (אורי בירן, "בצע נפש" - פירוש שני, אתר כיפה).

לדעתי הפירוש השני עדיף: הרי השודדים בקטע זה כלל אינם מנסים להסתיר את העובדה שהם מתכוונים לרצוח את הנגזל - זה הדבר הראשון שהם אומרים, בפסוק 11: "אם יאמרו 'לָקַח אֶתְנוּ, נֶאֱרָבָה לָדָם, נִצְפָּנָה לְנֶקִי' - חָנָם!..." (ראו שם). הקטע מזהיר את הנער, שבסופו של דבר ירצחו גם אותו (ראו פסוק 16).

בצע ונפש נזכרים גם באיוב כ"ז: "כִּי מָה תִּקְוֹת חֲנָף כִּי יִבָּצֵעַ, כִּי יִשָּׁל אֶלּוֹהֵי נַפְשׁוֹ", וחכמי התלמוד נחלקו בשאלה: **נפשו** של מי? "רב הונא ורב חסדא: חד אמר: **נפשו** דנגזל, וחד אמר: **נפשו** של גזלן" (בבלי בבא קמא קיט., בבא מציעא קיב.).

גם בפסוק שלנו, אפשר לפרש בשתי דרכים את הביטוי **נפש בעליו**: נפשו של הגזלן - במקרה זה, נפשו של הנער המתפתה להצטרף לחבורת השודדים בעבור בצע-כסף, או נפשו של הנגזל - נפשו של הקרבן החף-מפשע שהחבורה הולכת לשדוד (ראו "דקויות").

הלא כל חכמה מהחכמות תרונה
(תכריז ותשמיע קול) **בחוץ**, במקום
פרסום,

הנשים החכמות מרננות (קוראות) דברי-
חכמה בחוץ, וקול חכמתן נשמע
ברחובות -

הקטע מכאן ועד סוף פרק א הוא נאום של החכמות אל הפתיים.

חכמות היא מילה מורכבת: מצד אחד המילה עצמה כתובה בלשון רבות, וכך גם הפועל הראשון (**תִּרְנָה** = מרננות, שרות), ומכאן שהכוונה לנשים **חכמות**; מצד שני רוב הפעלים בפסוק הם בלשון יחידה (**תתן קולה**, **תקרא**, **תאמר**), ומכאן שהכוונה ל**חכמה** המופשטת. לדעתי הקטע כולל את שתי המשמעויות:

1. הנשים **החכמות**, מורות ואמהות, יוצאות לרחובות לשליחות חינוכית. הן יוצאות להוכיח את נערי הרחוב הפתיים ולהחזיר אותם אל ספסל הלימודים (פסוקים 22-23). אותן נשים **תִּרְנָה** (לשון רבות) - תשרנה שירי שבח לחכמה. כך גם נערוֹתיה של החכמה במשלי ט 3-4: "שְׁלַחַה נְעֻרְתֶּיהָ תִּקְרָא, עַל גִּפִּי מְרִמִּי קֶרֶת: מִי פֶתִי יִסֵּר הִנֵּה?...". (ראו שם), וכן אשת חיל, משלי לא 26: "פִּיהָ פֶּתַח בְּחָכְמָה, וְתוֹרַת חָסֵד עַל לְשׁוֹנָה" (ראו שם).

הפרק בנוי על-פי הפסוק "שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש תורת אמך": בקטע הקודם (פסוקים 19-10) מדבר האב, ומזהיר את בנו מפני **חוטאים** המנסים **לפתות** אותו; בקטע הנוכחי (פסוקים 33-20) מדברת האם, וגם היא מזהירה את **הפתיים** מפני **לצים וכסילים** המשפיעים עליהם לרעה.

2. גם **החכמה** המופשטת, הרוחנית, קוראת ברחובות. קריאתה היא משל למסר הכללי של החכמה, המכוון לכל אדם ואדם - לעזוב את הפיתויים, להתרחק מהלצים והכסילים (פסוק 22), ולבוא ללמוד את דברי החכמה (פסוק 23), לפני שיהיה מאוחר (פסוק 26).

שני הפירושים משתלבים. **החכמה** בכבודה ובעצמה יוצאת לצאת לרחוב ולקרוא לפתיים; ולכן גם כל אדם שיש לו חכמה, ובפרט הנשים **החכמות**, צריכות להפיץ את דברי חכמתן בחוץ: "**החכמה הנכונה והמצויינת היא שתמריץ את בעליה ללמדה לאחרים**. ואמר החכם **חכמות בחוץ תרנה ברחובות תתן קולה**..." (הרב אברהם בן הרמב"ם, על מידת הנדיבות). בהמשך נפרש את הפסוקים לפי שני הפירושים במקביל.

מרים ודבורה לעומת חנה

על שתי נשים חכמות מסופר בפירוש שהן ריננו (שרו) בחוץ: **מרים**, שמות 21: "וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירוּ לַה' כִּי גָאָה גָאָה, סוּס וָרֶכֶב רָמָה בָּיָם" (ראו שם), ו**דבורה**, שופטים 1: "וַתֵּשֶׁר דְּבוּרָה וַיִּבָּרַךְ בֶּן אֲבִינֵעַם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר..." (ראו שם). דברי-החכמה שאמרו בשירתן נלמדים עד היום הזה (ע"פ גליה).

מצד שני, כש**חנה** התפללה לה' שייתן לה ילד, שמואל א 13: "וַחֲנָה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל לִבָּהּ, רַק שִׁפְתֶּיהָ נִעוֹת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע" (ראו שם); היא לא **נתנה** את **קולה** אלא דיברה בלב בלבד. מדוע? "כי התפילה - במקום נפוך, שיש שם אחיזה לחיצוניים; אבל החכמה - במקום גבוה, שאין בו שום אחיזה לחיצוניים" (רמ"ד ואל"י).

עבד ה'

על עם ישראל, עבד ה', נאמר בישיעיהו מב 2: "לֹא יִצְעַק וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא יִשְׁמָע בַּחוּץ קוֹלוֹ"; מדוע עם ישראל אינו נותן את קולו, כמו החכמה בפרקנו? ב"דעת מקרא" שם תירצו בשתי דרכים:

א. עם ישראל אינו רוצה לצעוק את דבריו - אין זה מכובד למסר הרוחני העדין שהוא מנסה להעביר. הוא מעדיף לחכות בסבלנות עד שהגויים יתעלו ויבואו אליו מיוזמתם (זאת בניגוד לחכמה בפרקנו, המעבירה מסרים חומריים בעיניי העולם הזה; מסרים כאלה לפעמים צריך לצעוק על-מנת לטלטל את התלמידים ולעוררם).

ב. עם ישראל בגלות אינו יכול לצעוק ולהרים את קולו, הוא בזוי ונרדף (לעומת זאת, הפרק שלנו נכתב כשעם ישראל היה בארץ ישראל, אז היה אפשר לומר דברי חכמה בקול רם בלי פחד).

רבי ור' חייא

מהפסוק שלנו ניתן להסיק, שיש לקיים שיעורי תורה **בחוץ**, **ברחוב**, במקום שבו כולם יכולים להצטרף, על-מנת להרבות תלמידים. בימיהם לא היו אמצעי תקשורת המוניים, לא היו אפילו דיסקים לשמיעת שיעורי תורה, ולכן כדי לשתף את הציבור בלימוד היה צריך לצאת לרחובות. כך פירש **רבי חייא** (בבלי מועד קטן טז, וכן פירש רבי שמואל בר נחמני - ראו ילקוט שמעוני על הפסוק).

אולם מפסוקים אחרים ניתן להסיק מסקנה אחרת. על שיר השירים ז 2: "חֲמוּקֵי יִרְכִּיךְ כְּמוֹ תַּלְאִים מַעֲשֶׂה יְדֵי אִמּוֹ", דרש **רבי יהודה הנשיא** "פה ירך בסתר, אף דברי תורה (שהיא **מעשה אומנותו** של הקדוש ברוך הוא) בסתר (כלומר במקום סגור)", ולכן גזר שלא ילמדו תורה בחוץ (בתלמוד בבלי שם מתואר בפירוט הויכוח בין רבי לר' חייא). והוא פירש את פסוקנו באופן אחר: "כל העוסק בתורה מפניס, תורתו מכרזת עליו מבחוץ". החכמים לא צריכים לצאת החוצה ולהפגין

את דברי חכמתם בגלוי; מספיק שיישבו בבית-המדרש וילמדו, החכמה שלהם כבר תחלחל החוצה (וכן דרשו בילקוט שמעוני על הפסוק).

כך הדבר גם לגבי נשים חכמות: כאשר האם מנהיגה את ילדיה בחכמה בתוך ביתה, ונותנת להם עצות והדרכות לחיים, הם שומעים בקולה ועושים חיל, והצלחתם מפרסמת את חכמתה ברחובות (ע"פ גליה).

בראש מקום שנשמע שם **המיית** בני אדם, **בפתחי שערים** - מקום הנכנסים והיוצאים **בכל עיר ועיר**, **תאמר** כל חכמה את **אמריה** (והוא ענין מליצה, וכאומר: הלא התורה גלויה לכולם ומזהירה על קיומה).

- החכמה קוראת בכביש הראשי, ההומה והרועש ביותר; היא אומרת את אמריה בפתחי שערים, במקום התכנסות הציבור והמנהיגים, וכן בכל מקום בתוך העיר -

בראש הומיות

המיה במקרא היא קול גדול, שוטף ומטביע. השורש **המה** מופיע בספר משלי במשמעות שלילית:

- פיתוי, משלי 11: "המיה היא וסררת, בביתה לא ישכנו רגליה";
- כסילות, משלי 13: "אשת כסילות המיה, פתיות ובל ידעה מה";
- שיכרות, משלי 1: "לץ היין, המה שכר, וכל שגה בו לא יחכם" (ראו שם).

ולמרות זאת, החכמה קוראת גם **בראש הומיות**! מה המשמעות המעשית? ניתן לענות לפי שני הפירושים לפסוק 20:

1. המורות (והמורים) היוצאות לשליחות חינוכית צריכות לפעול גם במקומות כאלה, מקומות **הומים** מכסילות ושיכרות. גם שם ישנן נשמות יקרות שצריך לעזור להן לחזור לחיים של חכמה.
2. החכמה הא-להית נמצאת גם במקומות כאלה, מקומות רועשים **והומים**. גם שם, אם מקשיבים היטב, אפשר לשמוע את קולה של החכמה.

ועל-דרך הדרש, הכוונה **להמיה** הנמצאת **בראשו** של האדם. כשהאדם נמצא **בראשית** דרכו בעולם החכמה, הוא מתאוה ללמוד עוד ועוד והראש שלו הומה מדברי חכמה; אולם כדי שיוכל להתקדם, הוא צריך לפתוח **שער** אל העיר, המסמלת את עולם המעשה והחומר. הוא צריך להוריד את החכמה אל פרטי ההלכות והמצוות המעשיות, ההנהגה והנקיון הכלכלי, כי רק "אדם שמעשיו מרובים מחכמתו - חכמתו מתקיימת" (ע"פ גליה).

בפתחי שערים בעיר

1. שני מלכים ישבו בפתח שער העיר שומרון, מלכים א 10: "וימלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ישבים איש על כסאו מלכשים בגדים בגרן פתח שער שמרון, וכל הנביאים מתנבאים לפניהם". כל נביאי השקר אמרו להם שיצאו למלחמה ויצליחו.

עד שבא הנביא מיכיהו בן ימלה והשמיע את קול החכמה הא-להית. **בפתחי שערים בעיר** שומרון הוא **אמר אמריו**, מלכים א 17: "ויאמר ראייתי את כל ישראל נפצים אל הקרים פצאן אשר אין להם רעה", "אם תצאו למלחמה, המלך ימות וכל עם ישראל יתפזרו לכל עבר". וכך היה.

שער במקרא הוא מרכז החיים הציבוריים, מקום השלטון והמשפט. גם במקומות כאלו, מקומות שבהם מסתובבים אנשים מכובדים ומלאי בטחון עצמי, **בפתחי שערים בעיר**, גם שם יש להשמיע את קול החכמה בלי להתבייש.

2. כמה שנים מאוחר יותר, העיר שומרון היתה במצור ותושביה גוועו ברעב, עד שבא הנביא אלישע ו**אמר אמריו**, מלכים ב 1: "ויאמר אלישע: שמעו דבר ה', כה אמר ה'! פעת מחר, סאה סלת בשקל וסאתים שערים בשקל בשער שמרון" (ראו שם).

שער במקרא הוא המרכז המסחרי של העיר (ולכן, בלשון המשנה ובלשון ימינו, המילה **שער** מציינת את שווי השוק של סחורה כלשהי). גם שם, בשוק **ההומה** והרועש מתאוות חומריות, גם שם יש להשמיע את קול החכמה האלהית.

- אומרת החכמה: "עַד מַתִּי אַתֶּם, הַפְתִּים, תֵּאָהָבוּ לַהֲתַפְתּוֹת?!, עַד מַתִּי תִשְׁמְעוּ לַפִּיתוּי הַלָּצִים אֲשֶׁר חוֹמְדִים (מְתַאווִים) רַק מַעֲשֵׂי לָצוֹן לַעַג וְזִלְזוֹל, וּלְפִיתוּי הַכַּסִּילִים אֲשֶׁר שׁוֹנְאִים כָּל דַּעַת?!"

עַד מַתִּי פְתִים (פְּתִים, שׁוֹטִים הַנִּפְתִּים מֵהָרָ) תֵּאָהָבוּ פְתִי?
עַד מַתִּי לָצִים לָצוֹן חֲמָדוֹ לָהֶם?
עַד מַתִּי כַסִּילִים יִשְׁנָאוּ דַעַת?

פְּתִים - לָצִים - כַּסִּילִים

בְּקִרְיָא רֵאשׁוֹנָה נִרְאָה שֶׁהַחֲכָמָה קוֹרֶאת לְשִׁלוּשָׁה סוּגִים שֶׁל נַעֲרֵי רָחוּב - **פְּתִים, לָצִים וְכַסִּילִים**. אִלּוּם, בַּפְּסוּקִים אַחֲרִים נֹאמַר שְׁאִין טַעַם לְהוֹכִיחַ לָצִים, מִשְׁלִי 80: **"אַל תּוֹכַח לֹץ פֶּן יִשְׁנָאֲךָ"** (רֹא שֶׁם) וְאִין טַעַם לְדַבֵּר דְּבָרֵי-טַעַם אֶל כַּסִּילִים, מִשְׁלִי 90: **"בְּאַזְנֵי כַּסִּיל אֶל תְּדַבֵּר כִּי יִבּוֹז לְשִׁכְלִי מְלִיךְ"** (רֹא שֶׁם)! נִיתֵן לְהַסְבִּיר זֹאת לְפִי שְׁנֵי הַפִּירוּשִׁים לַפְּסוּקִים: 20:

1. הַדּוּבֶרֶת בִּקְטַע הִיא הַמוֹכָה הַיוֹצֵאת לְשִׁלּוּחוֹת חִינוּכִית, וְהִיא אֵין קוֹרֶאת רַק לְפְתִים - הִיא קוֹרֶאת לָהֶם לְהִתְרַחֵק מֵהַלָּצִים וּמֵהַכַּסִּילִים הַמִּשְׁפִּיעִים עֲלֵיהֶם לְרַעָה. וְאֵין, רַק הַפְּתִיָּה אֶל הַפְּתִים הִיא בְּגוֹף שְׁנֵי **תֵּאָהָבוּ**; הַדִּבּוּר עַל הַלָּצִים וְהַכַּסִּילִים הוּא בְּגוֹף שְׁלִישִׁי **חֲמָדוֹ, יִשְׁנָאוּ**.

2. הַדּוּבֶרֶת בִּקְטַע הִיא הַחֲכָמָה הַמּוֹפְשֶׁטֶת, וְהִיא קוֹרֶאת לְאָדָם לְהִתְרַחֵק מִשְׁלוּשָׁה יִצְרִים מוֹפְשִׁטִים - פְּתִיוֹת, לָצִינוֹת וְכַסִּילוֹת: **"בְּנֵי אָדָם הַמִּרְחָקִים עֲצָמָם מִן הַתּוֹרָה הוּא מַחֲמַת שְׁלוּשָׁה עֲנִינִים: א' מַחֲמַת שְׁנִתְּפוֹת בִּיצְרָם לִילֵךְ אַחֵר תֵּאוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה... ב' מַחֲמַת שְׁחָפְצִים לְדַבֵּר דְּבָרִים בְּטִלִּים [לָצִים]... ג' מַחֲמַת שְׁתַּלְמוּדָם קִשָּׁה עֲלֵיהֶם וְרוֹצִים שֶׁתֵּהָא הַתּוֹרָה בָּאָה מֵעֲצָמָה [כַּסִּילִים]..."** (הַגָּאוֹן מוֹוִילְנָה). וּבִהְרַחֲבָה:

עַד מַתִּי? - שְׁאֵלָה רְטוּרִית, שֶׁמִּטְרַתָּה לְנַעַר אֶת הָאָדָם וּלְהוֹצִיא אוֹתוֹ מִהַשְׁלוּה: **"הָאִמְנָם הַכֹּל בְּסֹדֵר אֲצִלְךָ?"** "עַד מַתִּי תִמְשִׁיךְ לְהִתְנַהֵג בְּצוּרָה שְׁלִילִית הַגּוֹרֶמֶת נֶזֶק לָךְ וּלְסִבִּיבָה?" - אֵתָה לֹא יִכּוֹל לְהַמְשִׁיךְ בְּדֶרֶךְ בְּלִי סוֹף, כִּי הַזְמָן עוֹבֵר! - בְּהַמְשָׁךְ מִתִּיחַסֶּת הַחֲכָמָה לְשִׁלוּשָׁה כּוֹחוֹת שְׁלִילִים הַפּוֹעִלִים בְּתוֹךְ הָאָדָם, מִהַשְׁטָחִי וְהַחִיצוֹנִי אֶל הָעֵמוּק וְהַפְּנִימִי:

פְּתִים - תֵּאָהָבוּ פְתִי? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה מִתְּפִתָּה וּמוֹשְׁפַע מִסְבִּיבְתָךְ? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה **אוֹהֵב** לְהִתְפַּתּוֹת, כִּי זֶה מִשְׁחַרֵּר אוֹתָךְ מֵהַצּוֹרֵךְ לְחִשּׁוֹב בְּעֲצָמָךְ?

וְלָצִים - לָצוֹן חֲמָדוֹ לָהֶם? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה מִזִּלְזָל בַּחֲכָמָה וּבַעֲצוֹת הַטּוֹבוֹת שְׁאֵתָה מִקְבֵּל? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה **חוֹמֵד** אֶת אוֹתוֹ זִלְזוֹל, כִּי זֶה מִשְׁחַרֵּר אוֹתָךְ מֵהַצּוֹרֵךְ לְהִשְׁתַּנּוֹת? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה **חוֹמֵד** וְאוֹהֵב הַלְצוֹת, צַחוּקִים וּבִלְווִיִּים שְׁטַחִים, כִּי אֵתָה מִרְגִּישׁ שִׁיעֲמוּם וְרִיקְנוֹת פְּנִימִית?

וְכַסִּילִים - יִשְׁנָאוּ דַעַת? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה **כַּסִּיל** הַדְּבָק בַּעֲקֻשְׁנוֹת בְּדִרְכּוֹ הַרְעוֹת וְאִינוֹ מוֹכֵן לְהִשְׁתַּנּוֹת? הָאֵם יִיתֵן שְׁאֵתָה **שׁוֹנֵא** אוֹתִי, כִּי אֲנִי מִנְסָה לְלַמֵּד אוֹתָךְ **לְדַעַת** וּלְהַכִּיר אֶת הַצְדָּדִים הַדּוֹרְשִׁים תִּיקוֹן אֲצִלְךָ? בַּפְּסוּקִים הָבָא, הַחֲכָמָה מוֹבִילָה אֶת הָאָדָם לְתִיקוֹן שְׁלוֹשֶׁת הַכּוֹחוֹת הַלָּלוּ.

עַד מַתִּי?!

הַקְּרִיאָה **עַד מַתִּי?!** מַכּוֹנוֹת לְאָדָם הַ"מּוֹרַח אֶת הַזְמָן" וְלֹא מִסּוּגֵל לְקַבֵּל הַחֲלָטָה. הַקְּרִיאָה נּוֹעֵדָה לְהַזְכִּיר לוֹ שֶׁהַזְמָן מוֹגְבֵל, וְכָל דְּחִיָּה נּוֹסֶפֶת שֶׁל הַחֲלָטָה רַק גּוֹרֶמֶת לוֹ נֶזֶק. כֹּךְ אִמְרוּ, לְמִשְׁלִי:

1. מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פְּרַעֲה, שְׁמוֹת י3: **"כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים: עַד מַתִּי מֵאַנְתָּ לַעֲנֹת מִפְּנֵי! שְׁלַח עַמִּי וְיַעֲבֹדְנִי!",** וּבְהַמְשָׁךְ גַּם עַבְדֵי פְּרַעֲה אִמְרוּ לוֹ, שְׁמוֹת י7: **"עַד מַתִּי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ! שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וְיַעֲבֹדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם! הִטָּרֵם תִּדַּע כִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם?!"**

2. ה' אֶל שְׁמוּאֵל, שְׁמוּאֵל א ט11: **"עַד מַתִּי אֵתָה מִתְאַבֵּל אֶל שְׂאוּל, וְאַנִּי מֵאַסְתִּיו מִמֶּלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל! מֵלֵא קֶרְנֶךָ שְׁמֹן וְלֶךְ אֲשַׁלְחֶךָ אֶל יִשְׂרָאֵל הַלְחָמִי, כִּי רָאִיתִי בְּבָנָיו לִי מֶלֶךְ."**

3. אֲבִנֵּר בֶּן נֹר אֶל יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה, שְׁמוּאֵל ב ט6: **"הֲלִנְצַח תֹּאכַל חֶרֶב? הֲלֹא יִדְעָתָה כִּי מָרָה תִּהְיֶה בְּאַחֲרוֹנָה, וְעַד מַתִּי לֹא תֹאמַר לָעַם לָשׁוּב מֵאַחֲרֵי אֲחִיהֶם?"**

4. אֵלִיהוּ הַנְּבִיא לַעַם יִשְׂרָאֵל, מַלְכִים א יח21: **"עַד מַתִּי אֵתָם פְּסָחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים? אֵם ה' הָאֱלֹהִים לָכֵן אֲחֲרִיו, וְאֵם הַבָּעַל לָכֵן אֲחֲרִיו!"**

בַּפְּסוּקִים, הַקְּרִיאָה הִיא אֶל הַפְּתִים הַ"פּוֹסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים", מִתְּלַבְּטִים בֵּין הַחֲכָמָה לְבֵין הַלָּצִינוֹת וְהַכַּסִּילוֹת. הַחֲכָמָה מִזְכִּירָה לָהֶם שֶׁהַזְמָן מוֹגְבֵל וְהֵם לֹא יִכּוֹלִים לְהִתְלַבֵּט לְנִצָּח. הֵם צָרִיכִים לְבַחֵר צַד. וְאֵם לֹא יִבְחָרוּ בְּצַד הַחֲכָמָה (פְּסוּק 23) הֵם יִמְצְאוּ אֶת עֲצָמָם בְּצַד הַכַּסִּילוֹת (פְּסוּקִים 24-).

הַקְּרִיאָה **עַד מַתִּי?!** מִזְכִּירָה אֶת הַפְּתָגֵם הָעֵמָמִי: **"אִדָּם זּוֹאֵג עַל אִיבּוֹד מִמּוֹן, וְאִינוֹ זּוֹאֵג עַל אִיבּוֹד זְמַנּוֹ. אֲבָל מִמּוֹן**

אינו עוזר, ומפנו אינו חוזר".

- אומרת החכמה: "עזבו את הפיתויים ותשובו אל לימודי החכמה! אני אלמד אתכם הוכחות הגיוניות, אביע (אתן לכם כמעין נובע) רוח יצירה וחדשנות, ואודיע לכם דברי-חכמה בתחומים המעניינים אתכם."

תשובו לשמוע **תוכחתי**. הלא **אביעה** (אדבר) לכם **רוח פי** (הלא אני מזהיר לכם בכל עת), **אודיעה דברי אתכם** (כפל הדבר במילים שונות).

החכמה מבטיחה לקוראים שלוש הבטחות - **תוכחה**, **הבעת רוח**, ו**הודעת דברים**. ניתן להסביר לפי שני הפירושים לפסוק 20:

1. הדוברת בקטע היא המוֹכֶה היוצאת לשליחות חינוכית. היא קוראת לנערי רחוב שיחזרו ללימודים, ומבטיחה להם שתפעל לשיפור איכות ההוראה ותלמד באופן משמעותי ומעניין יותר:

- **תוכחה** היא ויכוח ובירור הגיוני, ולא כללים שרירותיים;
- **הבעה** (מהשורש **נבע**) היא כמעין נובע, מתחדש מדי יום;
- **דעת** היא היכרות קרובה, תשומת לב ויחס אישי.

וכל אלה בגוף ראשון - **תוכחתי**, **רוחי**, **דברי** - כדי להדגיש את האחריות והמוערבות האישית של המורה בחינוך.

2. הדוברת בקטע היא החכמה המופשטת. היא קוראת אל שלושת היצרים שבלב האדם - פתיות ליצנות וכסילות - ומתארת שלוש תרופות ליצרים האלה (ע"פ הגאון מווילנה):

- כנגד הפיתויים - **תשובו לתוכחתי**: כשאתם מרגישים פיתוי לעשות דבר רע, חֲזְרוּ ללמוד את **התוכחות** (= ההוכחות ההגיוניות) המסבירות מדוע זה רע: "רפואתם - לשבר תאוותם ויצרם בדברי תוכחה ומוסר".

- כנגד הליצנות - **הנה אביעה לכם רוחי** (אביעה = מהשורש **נבע**): כשמתעוררות בכם מחשבות של לעג והבל, לכו ללמוד ותראו איך מעין **נובע** של **רוח חכמה** נכנס ללבכם: "ואז תהיה לכם, על-ידי רוח הקודש, הנאה גדולה כמעין הנובע... והנאת רוח הקודש גדולה מרוח הטומאה, מפני שזו היא הנאה אמיתית".

- כנגד הכסילות, שנאת הדעת - **אודיעה דברי אתכם**: בתנ"ך, הפועל **ידע** מציין קשר קרוב ואישי המביא לאהבה. כשאתם מרגישים שנאה וקושי בלימוד, למדו דברי תורה הקרובים ללבכם, "ותראו מתיקותה ותאהבו אותה" (הגאון מווילנה).

פסוקים 22-23 מתארים מאבק פנימי המתחולל בנפש האדם. הוא נמשך **לפיתויים** (הנאות חומריות), **לצון** (בידור ריקני) ו**כסילות** (אטימות ובטלה); אבל הוא יודע שאם ישמע לקול החכמה, יזכה להישגים גדולים: המתמטיקאי ימצא **הוכחות** למשפטים; הסופר יקבל **רוח** השראה לכתיבה, והתלמיד-החכם יזכה לחידושים **בדברי-תורה**. מי ינצח במאבק? האם האדם יימשך לפיתויים ריקים או יתמקד בחכמה וביצירה? את התשובה לכך יצטרך כל קורא לקבוע בעצמו...

יען (לכן, הואיל ו) **מאנתם**
לשמוע מה **שקראתי**, כדרך
אדם המרמז **בנטיית היד**
להקשיב מאמריו, **ואין** מי
מקשיב,

לאחר זמן, אומרת החכמה: "מפני שקראתי
אליכם לשוב וללמוד, ואתם **מיאנתם**
(סירבתם לבוא); ואחר-כך התרחקתם עוד
יותר, ואני **נטיית ידי** ונפנפתי לכם לחזור, אולם
ראיתי שאין בכם אף אחד שמקשיב -"

בפרקנו (פסוקים 20-33) מתחוללת דרמה שבה הפתי צריך לבחור בין החכמה לבין הכסילות. הפסוק הקודם תיאר את התוצאות של הבחירה בחכמה; הפסוקים מכאן והלאה מתארים את התוצאות של הבחירה בכסילות. הפסוק שלנו מתאר שתי דרכים שבהם החכמה פונה אל האדם: דרך חוש השמיעה - **קראתי**, ודרך חוש הראיה - **נטיית ידי**. ניתן להסבירם לפי שני הפירושים לפסוק 20:

1. המורה החכמה **קוראת** לתלמידים שיבואו ללמוד. בשלב ראשון, הם שומעים אותה אבל **ממאנים** (לא רוצים) לבוא איתה. בשלב שני, הם מתרחקים ממנה כך שאינם יכולים כלל לשמוע אותה אלא רק לראות אותה מרחוק. אבל היא לא מתייאשת - היא **נוטה את ידה** - מנפנפת בידה "כאדם המרמז לחבירו בידו... **לסור אליו**" (רש"י). מורה חכמה אינה מתייאשת מתלמידים שהתרחקו, אלא מנסה לקרב אותם בכל דרך אפשרית.
2. החכמה הא-להית **קוראת** לאדם מתוך ליבו. בשלב ראשון, הוא שומע את קריאת המצפון אבל **ממאן** לה. בשלב שני הוא כבר אינו שומע את הקריאה, וכדי לעורר אותו, ה' **נוטה את ידו**, מביא עליו צרות מעל הטבע כדי שיראה ויתעורר, ישעיהו יד26: "זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים", ירמיהו לב21: "באותות ובמופתים וביד חזקה ובאזרוע נטויה ובמוקא גדול", יחזקאל לה3: "ונטיית ידי עליך ונתתיך שממה ומשמה" (ע"פ גליה).

החכמה מתלוננת על כך שהיא קוראת ואף אחד לא עונה. תוכחות רבות בסגנון זה נמצאות בדברי נביאי הכתב, כגון:

1. ישעיהו כ2: "מדוע באתי ואין, איש קראתי ואין עונה? הקצור קצרה ידי מפדות, ואם אין בי כח להציל?...". ישעיהו סה12: "ומניתי אתכם לחרב וכלכם לטבח תכרעו, **יען קראתי ולא עניתם**, דברתי ולא שמעתם; ותעשו הרע בעיני, ובאשר לא חפצתי בחרתם", ישעיהו ס41: "גם אני אבחר בתעלליהם, ומגורתם אביא להם; **יען קראתי ואין עונה**, דברתי ולא שמעו; ותעשו הרע בעיני, ובאשר לא חפצתי בחרו".
2. ירמיהו יז13: "ועתה **יען** עשיתכם את כל המעשים האלה נאם ה' ואדבר אליכם השפם ודבר ולא שמעתם, ואקרא אתכם ולא עניתם", ירמיהו לה17: "לכן כה אמר ה' אלהי צבאות אלהי ישראל הנני מביא אל יהודה ואל כל יושבי ירושלים את כל הרעה אשר דברתי עליהם, **יען** דברתי אליהם ולא שמעו ואקרא להם ולא ענו".

ובלשון שונה מעט גם בתורה ובנביאים ראשונים, כגון:

3. דברים 43: "**ואדבר אליכם ולא שמעתם** ותמרו את פי ה' ותזדו ותעלו הקרה".
4. שופטים 10: "**ואמר להם אני ה' אלהיכם לא תיראו את אלהי האמרי... ולא שמעתם בקולי**" (ראו שם).

ישנם שני הבדלים משמעותיים בין קריאות הנבואה לבין קריאות החכמה:

- א. קריאות הנבואה מכוונות לכלל עם ישראל, וקריאות החכמה מכוונות לאדם פרטי.
- ב. קריאות הנבואה מדברות על עונש השגחי מה', וקריאות החכמה מדברות על עונש טבעי. לחכמה אין "סמכות" להעניש את האנשים שאינם שומעים בקולה; העונש מגיע אליהם באופן טבעי בגלל שאינם פועלים לפי החוקים שהעולם מתנהל לפיהם (ע"פ ד"ר נילי סמט).

ותפרעו (בטלתם) עצתי,
ולא אביתם (לא רציתם)
לקבל תוכחתי,

"- אתם פרקתם מעליכם ובטלתם בזלזול את
כל העצות שנתתי לכם, ואת התוכחות ההגיוניות
שהוכיחו את טעותכם כלל לא אביתם (לא
רציתם לשמוע) -"

פריעה היא ביטול ופריקת עול; **עצה** היא הכוונה מעשית לפעולה. ניתן לפרש את הפסוק לפי שתי תת-משמעויות של המושג:

1. **עצה** כבלשון ימינו - רעיון מעשי שאחד נותן לזולתו. במקרה זה הכוונה לעצות הטובות שהחכמה רצתה לתת להם, שהם פרקו מעליהם מתוך רצון "להתפרע" ולהיות חופשיים. **ותפרעו כל עצתי** = בשלב הראשון התלמידים עדיין מתייחסים לעצה של החכמה, רק שהם **פורעים** (פורקים את עול) החכמה מעליהם, הם מחליטים שאין להם כוח וחשק לקיים את עצות החכמה כי הם רוצים להיות חופשיים; **ותוכחתי לא אביתם** = בשלב השני התלמידים בכלל לא רוצים לשמוע את דברי התוכחה של החכמה, זה בכלל לא מעניין אותם.

2. **עצה** היא גם תוכנית לפעולה שאחד מתכנן בינו לבין עצמו. איזו תוכנית בדיוק היתה לחכמה? אולי תוכנית לימודים. החכמה רצתה שהפתיים יעברו תהליך חינוכי שיגרום להם לצאת מהפתיות ולהצליח בחיים, אבל הם **פרעו** (ביטלו) את העצה בכך שלא באו בכלל לשיעור.

לפי המדרש, הכוונה לתוכנית שתיכננה החכמה האלהית עבור עם ישראל: "כל טובה שיעצתי עליכם, קלקלתם אותה **ופרעתם אותה**" (במדבר רבה טז כד, וכן רש"י על הפסוק). ה' רצה להוציא את בני ישראל ממצרים, והם רצו לחזור למצרים; ה' רצה שיקבלו את התורה ויחיו חיי נצח, והם עשו את העגל והפסידו את חיי הנצח, שמות לב25: "וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא, כִּי פָרַע אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם" (ראו גם ב"הקבלות" על פסוק 30).

ולענ"ד, התוכחה **ותפרעו כל עצתי** מתאימה לאנשים המפרשים את מצוות ה' באופן מנוגד בעליל לכוונה המקורית של ה'. כך, למשל, מתירים להלוות בריבית (ב"היתר עיסקה"), לעבד את אדמת ישראל בשמיטה (ב"היתר מכירה") וכו'. הכל מותר - אבל **פורע** את **עצת** ה', מבטל את החכמה האלהית הגנוזה במצוות אלו.

לכן גם אני לא אחוס עליכם,
ואשחק בבוא אידכם (צער
ומקרה רע).

- לכן גם אני (החכמה) אצחק כשיבוא עליכם
איד (אסון), אלעג ואבזה אתכם כשיבוא עליכם
הדבר שאתם פוחדים ממנו יותר מכל;

בפסוק שלנו נאמר שהחכמה צוחקת ולועגת לאידים של הכסילים (איד = כישלון, צרה, אסון), אולם במשלי יז:
"שִׁמְחָה לְאִיד לֹא יִנָּקָה" (ראו שם). איך זה מסתדר? ניתן לענות לפי שני הפירושים לפסוק 20:

1. הדוברת בקטע היא המורה החכמה, והפסוק שלנו הוא עונש. כמו שאסור, בדרך כלל, לגנוב כסף מאדם אחר,
אך מותר לקחת ממנו קנס בתור עונש על עבירה שעשה, כך גם לגבי שחוק ולעג - בדרך כלל הם אסורים, אך
מותר להשתמש בהם כעונש לאנשים העושים מעשים רעים.

שחוק ולעג כעונש נזכרו גם באזהרה לגויים הרוצים להילחם במשיח ה', תהלים 4: "יֹשֵׁב בְּשָׁמַיִם יִשְׁחָק, ד' יִלְעֵג
לְמוֹ"; קלון כעונש לכסילים נזכר גם במשלי 35: "וְכָסִילִים מְרִים קֶלֶן" - הדבר היחיד שיכול להרים את הכסילים
משפלותם הוא הקלון, הביזיון (ראו שם).

גם בימינו ישנם פושעים, שעונשים חומריים אינם מרתיעים אותם. הם מוכנים אפילו להתאבד כדי להשיג את
מטרתם, כך שאפילו עונש מוות לא יעזור. הכבוד חשוב להם יותר מהחיים. אולי אפשר להעניש אותם ברוח
הפסוק שלנו: במקום להעמיד אותם מול כיתת יורים, להעמיד אותם מול כיתת בדחנים, שילעגו להם עד
שיתאבדו מרוב בושה...

2. הדוברת בקטע היא החכמה המופשטת, והלעג המתואר כאן אינו לעג ממשי, אלא הוא משקף תחושה פנימית
של הפתיים המסתבכים בצרות, שירגישו כאילו שמישהו לועג להם; וכעין הביטוי המקובל בימינו "המציאות
טופחת על פניהם" (ע"פ הרב דוד קליר).

הפתיים, שלא למדו חכמה כשהייתה להם הזדמנות, יסתבכו בצרות ובעיות, ולא תהיה להם מספיק חכמה כדי
לפתור אותן: הם ירגישו בזויים ונלעגים, כאילו המציאות כולה צוחקת עליהם (פסוק 26). אבל אז כבר יהיה מאוחר
מדי מכדי ללמוד: הם ירגישו כאילו הם קוראים לחכמה והחכמה אינה עונה (פסוק 28). (ע"פ "שחוק ולעג" / אורי יעקב בירן, נקודת
חיבור).

3. בנוסף, הפסוק שלנו אינו מדבר על שמחה פנימית אלא על שחוק ולעג חיצוניים; החכמה יכולה לשחוק כלפי
חוץ, מסיבה חינוכית, אך להיות עצובה מבפנים, משלי יד 3: "גַם בְּשָׁחֹק יִכָּאֵב לֵב, וְאַחֲרֵיתָהּ שְׂמֵחָה תִּנְגָּה" (ראו שם).

27א בְּבֹא כְּשֹׂאוֹהַן כְּשׁוֹאָהּ] פְּחַדְכֶם, וְאִידְכֶם כְּסוּפָה יֵאָתֶה, בְּבֹא עֲלֵיכֶם צָרָה וְצוּקָה;

בעת בוא לכם פחד כשואה (כחושך), ואידכם כרוח סערה יאתה (יבוא), (ולתוספת ביאור אמר:) בבוא עליכם צרה וצוקה.

מצודות

- כשיבוא עליכם האסון שפחדתם ממנו, באופן מפתיע שיגרום לכם להשתאות; כשיאתה (יבוא) עליכם איד (אסון), במהירות כמו סופה; כשיבואו עליכם צרה ומצוקה שיצרו מאד את יכולת הפעולה שלכם.

סמליות

בפסוק מופיעים כמה ביטויים ציוריים. הסברנו לביטויים אלה מבוסס על דברי אורי יעקב בירן.

דקויות

כשואה פחדכם = המושג "שואה", בימינו, טעון במשמעות שנוספה לו בעקבות הפוגרום חסר התקדים שנעשה במיליוני יהודים בעת מלחמת העולם ה-2. אמנם בלשון המקרא משמעותו שונה:

1. מלשון **השתאות** ופליאה: "תבואה לכל אחד רעה **ששתאה** כל שומעה" (אבן עזרא). אסון בלתי-נתפס, שאי-אפשר להסביר בהגיון אנושי.

2. מלשון חושך וענן, כמו בצפניה א15: "יום עֲבָרָה הַיּוֹם הַהוּא, יוֹם צָרָה וּמִצּוּקָה, יוֹם שָׁאָה וּמִשׁוֹאָה, יוֹם חֹשֶׁךְ וְאִפְלָה, יוֹם עָנָן וְעֶרְפֹּל" (רש"י, מצודות); אסון פתאומי, כדבר המופיע מתוך האפלה.

אכן, גורם ההפתעה, למרות כל האזהרות והרמזים המקדימים, הוא אחד הלקחים החזקים ביותר מימי מלחמה השנייה.

אידכם כסופה = **אידכם** הוא ענן. כמו הענן, שהוא רוח ותדמית, שאינו מחובר לשום דבר ושרוח מסיעה אותו... והסופה מפזרת במהירות וביעילות מסך שלם של עננים, שיכולה לעקור עשרות עצים בסערה אחת. "אידכם יגיע כסופה", אומר שלמה המלך, "ברגע אחד יתגלה שכל המעשים היו הבל ורעות רוח".

- סופה נזכרת כמה פעמים בנבואות פורענות, במשמעות של סערה, צרה או מלחמה הבאה במהירות מאת ה', למשל ישעיהו 28: "אֲנֹשֶׁר חָצִיו שְׁנוֹנִים וְכָל קִשְׁתֵּיתָיו דְּרָכֹת, פָּרָסוֹת סוּסָיו כָּצַר נִחְשְׁבוּ וּגְלָגְלָיו כְּסוּפָה", עמוס א14: "וְהִצֵּיתִי אִשׁ בְּחֹמֹת רֶבֶה וְאָכְלָה אֲרָמְנוֹתֶיהָ, בְּתִרְוָעָה בְּיוֹם מִלְחָמָה בְּסֶעֶר בְּיוֹם סוּפָה".

צרה וצוקה = צרה מזכירה את התואר **צר**, מצומצם, היפך רחב; צוקה (קיצור של מצוקה) מזכירה את המילה **צוק** (קיצור של מצוק), כמו בשמואל א יד5: "הַשֵּׁן הָאֶחָד מִצּוּק מִצָּפוֹן מֹל מְכַשׁ, וְהָאֶחָד מִנֶּגֶב מֹל גֶּבַע". שתי המילים יחד מתארות את פחדו של אדם העומד על סלע צר בקצה צוק, כל תנועה שיעשה עלולה להפיל אותו לתהום, כך שמרחב הפעולה שלו צר ומצומצם מאד.

בפסוק זה מתאר שלמה המלך ביתר חריפות את המצב הקשה שנקלעו אליו האנשים שאינם מקשיבים לחכמה ואף מתריסים נגדה. כפי שראינו, האדם חי בפחד עצום, התנפצות עולמו המזויף היא קשה וכואבת, וכל זה מגיע ללא סיבה נראית לעין, ללא יכולת להאשים מישהו - חוץ מאת עצמנו (שואה סופה צרה וצוקה / אורי יעקב בירן, אתר כיפה).

הקבלות

פרקנו מתאר שלוש דרכים להתמודדות עם פיתויים.

א. הדרך המועדפת היא ללמוד חכמה ולשמוע תוכחה (פסוק 23).

ב. אבל הלימוד לא תמיד עוזר - לפעמים הפיתוי החומרי או הרוחני חזק מדי. למקרים אלה נועדו הפסוקים הבאים, הפועלים על מידת היראה ומתארים את גורלו המר של מי שייכנע לפיתוי (פסוקים 24-31).

ג. לפעמים גם זה לא עוזר, וצריך להזכיר את יום המוות, שבו כל הפיתויים בטלים. דבר זה נותן נקודת מבט נכונה יותר על המציאות ומשמעותה (פסוקים 32-33).

שלושת הדרכים הללו להתמודדות עם יצר הרע נזכרו גם בתלמוד: "לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע.

א. אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יעסוק בתורה [הכוללת תוכחה ודברי-חכמה]...

ב. אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יקרא קריאת שמע [המדברת על שכר ועונש]...

ג. אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יזכור לו יום הפיתה" (רבי לוי בר חמא בשם רבי שמעון בן לקיש, תלמוד בבלי, ברכות ה, בדרשה על תהלים ד5).

חז"ל למדו זאת מתהלים ד5: "רָגִזוּ וְאַל תִּחָּטְאוּ, אִמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם, עַל מִשְׁכַּבְכֶם, וְדַמּוּ סֵלָה" (ראו שם):

א. העיסוק בתורה, שנעשה **בלב** ובמחשבה ובלי צרות חיצוניות, הוא הדרך המועדפת להינצל מהיצר (כנגד פסוק 23 בפרקנו);

ב. אם זה לא עובד - האדם צריך לזכור את עניין השכר והעונש, ולשם כך יקרא קריאת שמע - "ודיברת בס... **בשכנך**"..., שבה נזכר הגמול על המצוות והעבירות (כנגד פסוקים 24-31).

ג. ואם גם זה לא עובד - האדם צריך לחשוב על יום המוות - היום שבו **יידום** וישבות לנצח מכל מעשיו, ולא יוכל יותר לתקן שום דבר בחייו (כנגד פסוקים 32-33); מחשבה זו תעזור לו להתמקד, עוד בחייו, במעשים החשובים והנצחיים יותר.

**אז (בבוא הצרה) יקראוני
(יקראו אלי) ולא אענה,
ישחרנני (ידרשו אותי) ולא
ימצאוני.**

- אז, בעתיד, כשיבואו עליהם הצרות הללו, הם יקראו לי (יזדקקו לחכמה) אך אני לא אענה; אז הם כבר יהיו מוכנים אפילו לקום עם שחר ולחפש אותי (ללמוד חכמה), אך כבר יהיה מאוחר מדי, הם לא ימצאו -

אז יקראוני ולא אענה

הפסוק מתאר מצב חסר-סיכוי - מצב שבו אדם קורא ומבקש עזרה אבל לא נענה. ניתן להסבירו לפי שני הפירושים לפסוק 20:

1. הדוברת היא המוכה החכמה. היא מזכירה לתלמידים שהזמן המוקצב ללימודים הוא מוגבל, ואם לא ילמדו עכשיו - לא יוכלו ללמוד בעתיד. עכשיו הם מתעלמים מקריאות המורה; אז - בעתיד - הם יקראו בעצמם למורה, אבל היא כבר לא תהיה בסביבה ולא תוכל ללמד אותם.

2. הדוברת היא החכמה המופשטת. היא מזכירה לשומעים שיש טעויות שאי-אפשר לתקן (אורי יעקב בירן, נקודת חיבור). עכשיו הם מתעלמים מקריאות-האזהרה של החכמה ועושים טעויות; אז - בעתיד - הם יכירו בטעויות ויקראו לחכמה כדי שתעזור להם לתקן את הנזקים, אבל זה יהיה מאוחר מדי - הנזקים כבר יהיו בלתי-הפיכים.

מורה טובה אוהבת את תלמידיה ונותנת בהם אמון גם כאשר הם מתרשלים, אבל עליה להיזהר שלא להיות יותר מדי אופטימית, להיות מודעת לסכנות ולצרות שעוללות לפגוע בתלמידים אם לא ינצלו את זמנם כראוי (ע"פ משלים

חינוכיים פרקים א-ב בספר משלי כמתווי השקפה חינוכית / ד"ר ישראל רוזנסון, מכללת ליפשיץ).

ישחרוני ולא ימצאוני

הפסוק מתאר את גורלם השלילי של הפתיים, אך ניתן להסיק ממנו גם מסקנה חיובית - אדם יכול לזכות לחכמה אם יעשה את שתי הפעולות הנזכרות בפסוק - "ישחרוני", "יקראוני":

- **ישחרוני** = יתאמצו לדרוש וללמוד חכמה בכל יום, עם עלות השחר, וכמו במשלי ח'17: "אֲנִי אֶהְיֶה [אֶהְיֶה] אֶהָב, וּמִשְׁחֲרֵי יִמְצְאוּנִי" (ראו שם);

- **יקראוני** = יתפללו מכל הלב אל ה' ויבקשו את עזרתו, או יקראו ויעוררו את התבונה הנמצאת בתוך ליבם, וכמו במשלי ב'3-4: "כִּי אִם לִבִּינָה תִקְרָא, לְתִבְיֹנָה תִתֵּן קוֹלְךָ... אֲזַ תִּבִּין יִרְאֵת ה', וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא" (ראו שם).

הפתיים, שלא ניצלו את ההזדמנות שניתנה להם, **ישחרו ויקראו** וזה לא יעזור להם; אך רוב האנשים, שאינם פתיים ויודעים לזהות הזדמנויות, **ישחרו ויקראו** ויצליחו (ע"פ הגאון מווילנה).

הדרך הרעה

"זרעם של הרשעים, שבזמן הרווחה אינם חוששים כלום לעבודת הבורא ולדבקות הקדושה... וכשבאה עליהם הצרה אז צועקים אליו ית' שיקום להצילם, כעניין שנאמר, "ירמיהו ב'27: "אֲמַרְיִם לַעֲצֹ אֲבִי אֶתָּה וְלֹאֲבֹן אֶת ילדתיני[לדִתְנִי], כִּי פָנוּ אֵלַי עֶרְף וְלֹא פָנִים, וּבָעֵת רָעַתְם יֹאמְרוּ 'קוּמָה וְהוֹשִׁיעֵנוּ'", "וְאִזְ צַעֲקַתְם לְשׁוּא... מֵאַחַר שֶׁאִין לָהֶם שׁוֹם דְּבָקוֹת עִם הַקְדוּשָׁה" (רמ"ד ואל).

וכן אמר שמואל הנביא לבני-ישראל שביקשו ממנו מלך, שמואל א'18: "וְיִצְעַקְתֶּם בַּיּוֹם הַהוּא מִלִּפְנֵי מִלְּכֶכֶם אֲשֶׁר בָּחַרְתֶּם לָכֶם, וְלֹא יַעֲנֶה ה' אֶתְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא".

מה שאמרו הנביאים ירמיהו ושמואל בשם ה', אמר כאן המלך שלמה בשם החכמה.

הדרך חזרה

הפסוק נראה פסימי ומייאש: הפתיים לא שמעו בקול החכמה ולכן החכמה כבר לא תענה להם לעולם. אבל, פסוק מקביל בספר שיר השירים מלמד שגם במצב הזה אסור להתייאש.

הכלה התעלמה מקריאת החתן ולא פתחה לו את הדלת, וכשנזכרה שהיא רוצה בו, זה היה מאוחר מדי, שיר השירים ה'6: "פִּתְחִתִּי אֲנִי לְדוֹדִי, וְדוֹדִי חָמַק עָבָר; נִפְשִׁי יִצְאָה בְּדַבְרוֹ, בְּקִשְׁתִּיהוּ וְלֹא מִצְאֵתִיהוּ, קָרָאתִיו וְלֹא עָנָנִי". אבל היא לא התייאשה! היא יצאה במסירות נפש אל רחובות העיר כדי לחפש את אהובה, שיר השירים ה'7-8: "מִצְאֵנִי הַשְׁמָרִים הַסִּבְבִּים בְּעִיר, הַכּוֹנֵנִי, פִּצְעוּנִי, נִשְׂאוּ אֶת רִדְדִי מֵעַל שְׁמָרֵי הַחֲמוֹת; הַשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם, בָּנוֹת יְרוּשָׁלַּיִם, אִם תִּמְצְאוּ אֶת דּוֹדִי, מָה תִּגִּידוּ לוֹ? שְׁחֹלֶת אֶהְיֶה אֲנִי!" (ראו שם). ואכן, בסופו של דבר היא מצאה אותו, שיר השירים ה'31: "אֲנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי לִי, הִרְעָה בְּשׁוֹשְׁנִים" (ראו שם).

הפסוק הפסימי שלנו מגיע ממידת היראה, אבל שיר השירים מגיע ממידת האהבה, משם תמיד יש דרך חזרה.

סגורות

תחת (בעבור
אשר) שנאו דעת.

פסוקים

- האסון יבוא על הכסילים תחת כי (כעונש על כך ש-) פיתחו רגשות של שנאה ללימודי דעת ה'; ולא פיתחו רגשות של יראת כבוד כלפי ה'; וגם כי הם שנאו לדעת את העובדות, התעלמו מתמרורי-האזהרה ולא בחרו להיות יראים וזהירים ולחשוש מסכנות;

ניתן לפרש את הפסוק בעולם המעשה ובעולם הרגש.

דקויות

1. בעולם המעשה: הפסוק מזהיר מפני שתי סיבות העלולות לגרום לאדם להיכשל במעשיו. **שונא דעת** הוא אדם שאינו רוצה לדעת עובדה מסויימת, כי הוא חושש שהידיעה תדרוש ממנו לפעול, וחושב שאי-הידיעה תפטור אותו מאחריות ("בת יענה"). **לא בוחר יראת ה'** הוא אדם שאין לו מידת הזהירות - גם כשהוא יודע, הוא לא ירא, הוא אומר "לי זה לא יקרה" וממשיך במעשיו הרעים עד שהוא נופל.
2. בעולם הרגש: הקשר בין האדם לה' ולחכמתו אמור להיות מבוסס על שני רגשות: אהבה ויראה. הכסילים זנחו את שני הרגשות הללו. במקום אהבה הם פיתחו רגשות של **שנאה** כלפי **דעת ה'**; במקום יראה הם **בחרו** להתעלם, **לא יראו את ה'** ולא ראו את נוכחותו במציאות. פירוש זה מתאים לפסוק הבא, שגם הוא עוסק בעולם הרגש -

**לא אבו (לא רצו) לשמוע
עצתי. נאצו (בזו)
התוכחה.**

- לא אבו, "לא בא להם" לקבל את העצות שלי
(של החכמה); **נאצו** (ביזו וקיללו) את דברי
התוכחה והביקורת שלי -

הביטוי **לא אבו** מבטא רגש של אי-חשק, "לא בא לי" לקבל עצות, אני מעדיף להישאר עם ההרגלים הישנים והמוכרים שלי. הביטוי **נאצו** מבטא רגש של בוז וזלזול - למשל זלזול במורה כי הוא זקן ושייך לדור הקודם ואינו רלבנטי לדורנו.

לפי זה, פסוקים 29-30 מתארים ארבעה רגשות - שנאה, חוסר-יראה, חוסר-רצון, בוז. כל אחד מהרגשות חוסם את התלמיד ואינו מאפשר לו לקלוט חכמה. כשעולם הרגש של האדם חסום, הוא דוחה כל חכמה שהאדם מנסה להכניס לקרבו.

לפסוק ישנו מסר מעשי גם עבור מורים ומחנכים - לשים לב לרגשות של התלמידים ולהיזהר מדברים הגורמים להם לשנוא את הלימוד או להרגיש מושפלים.

עולם הרגש הוא כמו צינור המגשר בין האדם לזולתו; כשעולם הרגש סתום, זו כמו סתימה בצינור - כמה שמנסים "לדחוס" לתוכו עוד חכמה ודעת, עצות ותוכחות, שום דבר לא יגיע ליעדו אלא רק יצטבר בצינור עד שיגרום לפיצוץ ודחייה של החכמה (ע"פ גליה).

פסוקים 30-31 מקבילים לתהלים פא12-13: "וְלֹא שָׁמַע עַמִּי לְקוֹלִי, וְיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה לִי; וְאַשְׁלַחֵהוּ בַּשָּׁרִירוֹת לְבָס, וְיִלְכוּ בְּמוֹעֲצוֹתֵיהֶם", אולם:

- בתהלים התוכחה היא לעם ישראל שאינו שומע בקול ה';

- במשלי התוכחה היא לתלמיד כסיל שאינו שומע בקול החכמה.

ההבדל בין הספרים מתאים להבדל בין התקופות:

- בתקופת דוד, עם ישראל היה עסוק בגיבוש מדיני ולאומי, ולכן הדגש בספר תהלים הוא על היחסים בין ה' לבין העם כולו;

- בתקופת שלמה, המלחמות כבר הסתיימו ובני ישראל ישבו לבטח מלכים א ה5: "אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ", ולכן הדגש בספר משלי הוא על האדם הפרטי.

כמו שהנוטע אילן **אוכל**
הוא **מפירותיו**, כן יקבלו
פרי גמול **דרכם**, ויהיו
שבעים מגמול **עצתם**, כי
יקבלו הגמול משלם.

הפתיים, שרדפו אחרי פיתויים במקום ללמוד
חכמה, לא יגיעו להישגים משמעותיים בחיים;
כשיתבגרו, הם **יאכלו רק מהפרי** המועט
(ההצלחה המעטה) שהשיגו **בדרכם** חסרת-
האחריות; וכיוון שזה לא יספיק להם, הם ינסו
להשביע את התיסכול שלהם באכילה **מהעץ** -
עצות שלאחר מעשה.

פרי - מועצה

הפסוק מתאר את גורלם של הפתיים שאינם לומדים. החצי הראשון ברור - הפתיים **אוכלים פרי** (תוצאה) של פתיותם; אבל החצי השני לא ברור - איך אפשר **לשבוע ממועצה**!?

1. המילה **מועצה** שורשה **יעץ**, כמו המילה **עצה**, ומשמעה תוכנית מעשית. המילה **עץ** באה משורש אחר, אבל ייתכן שיש קשר בין "עצה" לבין "עץ": כמו שהתוצאות של המעשים נמשלות לפירות, כך התוכניות - הקודמות למעשים - נמשלות לעץ - הקודם לפירות, שעליו צומחים הפירות.

אם כך, הפתיים שאינם לומדים חכמה:

- **יאכלו מפרי דרכם** = יאכלו את הפרי היבש והמצומק שגדל בגנם כתוצאה מהתנהגותם חסרת האחריות;
- **וממועצותיהם ישבעו** = ומכיוון שהפרי לא ישביע אותם, הם יצטרכו לאכול גם את העץ.

והנמשל:

- **ויאכלו מפרי דרכם** = יצטרכו להסתפק במעט ההצלחה שתהיה להם בחיים, כתוצאה מהחכמה המעטה שלמדו;
- **וממועצותיהם ישבעו** = ההצלחה הזאת לא תספיק להם, אז הם ישקעו במחשבות ועצות ש"לאחר מעשה", על מה שהיו יכולים לעשות אילו היו חכמים יותר כשהיו צעירים.

2. רש"י הבחין בין **פרי למועצה** באופן אחר: "**מפרי דרכם** - הפירות שאוכלים בחייהם בצרות המוצאות אותם; והקרן - שמורה להם בגיהנם" (רש"י). בלשון חז"ל מבחינים בין "קרן" לבין "פירות". אדם שיש בבעלותו נכס (למשל דירה), יכול לאכול את **הפירות** של הנכס (למשל להשכיר את הדירה), ולשמור את **הקרן** (הדירה) בבעלותו.

כך גם במעשים טובים: "אלו דברים שאדם אוכל **פירותיהם** בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא: כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים... ותלמוד תורה כנגד כולם"; וגם במעשים רעים: "הזכות - יש לה קרן ויש לה פירות... עבירה - יש לה קרן ואין לה פירות... ואלא מה אני מקיים **ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו**? - עבירה שעושה פירות (כגון חילול השם: שאדם חשוב עובר עבירה, ואחרים למדין ממנו לעשות כן) - יש לה פירות, ושאין עושה פירות - אין לה פירות" (בבלי קידושין מ א (רש"י)).

הפסוק מזכיר את פרשת גן עדן. אדם וחוה התפתו ואכלו גם מהעץ וגם מפרי העץ, בראשית 6: "וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֹאֲמָה הוּא לְעֵינַיִם וְנִחְמָד הָעֵץ לְהַשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתֵּתֶן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכְלוּ" (ראו שם), ובסופו של דבר אכלו מפרי דרכם וגורשו מדרך עץ החיים, בראשית 24: "וַיִּגְרֹשׁ אֶת הָאָדָם, וַיֵּשֶׁב מִקְדָּם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרָבִים וְאֶת הַחֶרֶב הַמַּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים".

ביטוי מקביל ל"ויאכלו מפרי דרכם" בלשון ימינו הוא "אכלו את הדייסה שבישלת" (ע"פ ד"ר נילי סמט).

- אתם שואלים למה אני כל-כך קשוחה איתם? למה אני לא מדברת בצורה רגועה?
 - כי הרגיעה מסוכנת להם: **הפתיים** מתפתים לעשות מעשי **שובבות** קלילים במקום לקחת את החיים ברצינות, עד שבאה עליהם צרה **והורגת אותם**; **והכסילים** שונאים לדעת את המציאות ומעדיפים להתעלם מסכנות ולחיות **בשלווה** מדומה, עד שאסון **מאבד אותם** -

כִּי מה שבחרו לשבת **במשובה** (בהשקט ומרגוע), מבלי טורח עול תורה, המרגוע ההיא **תהרוג אותם**, כי יקבלו גמול; **ושלות כסילים תאבדם** (היא היא, וכפל הדבר במילים שונות).

משובת פתיים תהרגם

1. המילה **משובה** מקבילה למילה **שלוחה**, ומשמעה שובה, רגיעה ונחת, כמו בישיעיהו 15: **"בְּשׁוּבָה וְנַחַת תִּנְשְׁעוּ"**. לפי זה, הפסוק הוא תוכחה לאנשים הרוצים רק חופש ומנוחה: **"זוהי טעות... כי כשהנפש לא עושה ולא יוצרת ולא פועלת, הרי שהיא מתנוונת ונהיית עייפה ותשושה... ומובילה את האדם גם לעבירות"** (הרב רונן חזיה, חמש דקות תורה ביום, ד' סיון ה'תשס"ט).

פירוש זה מתאים להקשר: הפסוק נמצא בקטע שמטרתו להוכיח את הפתיים על כך שאינם משקיעים בלימוד חכמה (ראו שם). הקטע כולל תוכחות קשות ומאיימות, וייתכן שבפסוק שלנו החכמה מסבירה מדוע היא נוקטת בלשון כה קשה: **"כי משובת פתיים תהרגם..."** = הסיבה שאמרתי דברים קשים היא, שכאשר פתיים נמצאים בשלוחה ונחת, הדבר עלול להביא למותם, ולכן חשוב לזעזע אותם ולהוציא אותם מהשאננות.

2. המילה **משובה** נזכרה בתנ"ך גם במשמעות של מעשה שובבות וחטא, כגון ירמיהו 22: **"שׁוּבוּ בְּנִים שׁוּבָבִים, אֲרָפָה מְשׁוּבְּתֵיכֶם"**, ירמיהו יד: **"כִּי רַבּוּ מְשׁוּבְּתֵינוּ, לֹךְ חֲטָאנוּ"**. לפי זה, המשמעות של **"משובת פתיים תהרגם"** היא **"ההתנהגות השובבה של הפתיים תגרום למותם"**.

הפסוק הבא מדבר על שלווה בנימה חיובית, משלי 33: **"וְשָׁמַעַ לִי יִשְׁכֵּן בְּטָח, וְשָׁאֵן מִפֶּחַד קָעָה"** (ראו שם). לפי זה, מסתבר שמטרת הפסוקים היא להציג את הניגוד בין שני סוגים של שלווה:

- מצד אחד, **המשובה של הפתיים**, שמתפתים לעסוק במעשי **שובבות** ושטות במקום ללמוד; **והשלווה של הכסילים**, השונאים לדעת את המציאות ומעדיפים להתעלם מעובדות שאינן נוחות להם. זו שלווה מדומה, שתתנפץ על סלעי המציאות ותביא **אבדן**.
- ומצד שני, **הביטחון של החכמים, השומעים**, בקול החכמה, לומדים ומתבוננים במציאות ומתכוננים לכל צרה, ולכן יכולים להיות רגועים **ושאננים מפחד רעה**.

ושלוות כסילים תאבדם

גם כאן אפשר לפרש לפי שני הפירושים לצלע הראשונה:

1. החיים **השלמים** של הכסילים יגרמו להם לאבד את דרכם;
2. או: הרצון של הכסילים לחיות **בשלוחה**, ולא לטרוח בלימוד תורה וקיום מצוות, יגרום לאבדנם (ע"פ מצודות).

לפי תהלים קטז: **"שִׁמְר פְּתָאִים ה'"** (ראו שם); אם כך, מדוע **משובת פתאים תהרגם**?

1. **"כי יש שני מיני פתאים: הפתאים בדרכי העולם, שאינם יודעים להישמר מן הנזיקים בין בגופם בין בממונם מפני הפתיות שלהם, על אלו נאמר: שומר פתאים ה'... והפתאים בדרכי התורה והעבודה, שמתפתים מן היצר לילך בדרכ רעה ולעזוב את הטובה, אינם נשמרים מפני ית'..."** (רמ"ד ואל"י).

2. **כי שומר פתאים ה'** מבטא את הניסיון האישי של דוד המלך. הוא היה כל-כך קרוב אל ה', שגם כאשר התנהג כפתן, ה' שמר עליו. יותר מזה, ה' גם איפשר לו לחיות **במשובה**, תהלים כג: **"נַפְשִׁי יְשׁוּבָה, יִנְחֵנִי בְּמַעְגְלֵי צֶדֶק לְמַעַן שְׁמוּ"**.

אמנם, דוד שם לב שהשלוחה גרמה לו לבטחון עצמי מופרז, תהלים לז: **"וְאֲנִי אֶמְרָתִי בְּשִׁלְוִי בְּלֹא אֲמוּט לְעוֹלָם"** (ראו עולת רא"ה על הפסוק). מכאן הגיע למסקנה, שכדי להינצל מחטא יש להימנע משלוחה מוגזמת, תהלים 51: **"רְגִזּוּ וְאַל תִּחְטְאוּ, אֲמָרוּ בְּלִבְבְּכֶם עַל מִשְׁפָּבְכֶם וְדַמּוּ סֵלָה"** (ראו שם). ואת המסקנה הזאת הוא לימד את שלמה בנו: **כי משובת פתיים תהרגם**.

- והשומע בקולי (אומרת החכמה) ישכון בעולם הזה בבטחון, גם אם הוא יחיד בדרכו; הוא יוכל להיות שאנן (שקט ורגוע), לא תבוא עליו רעה שתפחיד אותו פתאום.

(זהו סוף דברי החכמה, שאמרה: אבל השומע לי, בטוח יהיה, ושאנן (שקט) שלא תבוא עליו פחד רעה.

הפתיים לעומת השומע

הפסוק הקודם דיבר בלשון רבים: "כי משובת פתיים תהרגם, ושלוות כסילים תאבדם";

הפסוק שלנו מדבר בלשון יחיד: "ושומע לי ישכון בטח, ושאנן מפחד רעה".

באופן טבעי, הפתיים והכסילים הם רבים, והשומעים לקול החכמה הם מעטים. למרות זאת, אותו אדם יחיד השומע בקול החכמה, ישכון בטח. כמו אברהם אבינו שנקרא "עברי" כי "כל העולם כולו מעבר אחד, והוא מעבר

אחד" (רבי יהודה, בראשית רבה מב יג. ישכון בטח ושאנן / אורי יעקב בירן, אתר נקודת חיבור).

מה ההבדל בין בטח לשאנן?

1. **בטח** מציין מצב חיצוני ושאנן מציין תחושה פנימית. לא מספיק שיש לנו צבא חזק וכלכלה חזקה ואנחנו בטוחים מכל הכיוונים - צריך גם שנהיה בריאים בנפשנו כך שלא נפחד מ"קול עלה נדף" (ויקרא כו36).

2. "ישכן בטח - בעולם הזה, ושאנן - לעולם הבא... מדינה של גהינם" (רש"י).

3. "הבוטח - הוא בגבורתו, והשאנן - הוא בשאין מטריד מבחוץ" (מלבי"ם).

4. "ישכון בטח - בעת בוא צרה על אחרים, ושאנן - בלב, מפחד רעה שקודם הצרה" (הגר"א).

בימי משה

משה בירך את עם ישראל, דברים לנ28: "וְיִשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח, בְּדָד עֵין יַעֲקֹב, אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ, אֶף שְׁמִי יַעֲרֶפוּ טָל". עם ישראל נמצא תמיד במיעוט, עם יחיד שהולך בדרך החכמה מול עמים רבים הרוצים להשמידו. משה בירך את העם, שלמרות שישכון בדד, הוא ישכון בטח בארצו. כך, כל אדם שישמע בקול החכמה ישכון בטח, גם אם יהיה בודד מול כסילים רבים.

בימי ישעיהו

בימי ישעיהו הנביא, ניצבה ממלכת יהודה בפני איום מממלכת אשור. כדי להתגונן

3. ישעיהו הנביא השתמש במילים דומות, ישעיהו ל15: "כִּי כֹה אָמַר ד' ה' קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל: 'בְּשׁוֹבָה וְנַחַת תִּנְשְׁעוּן, בְּהִשְׁקָט וּבְבִטָּחָה תִּהְיֶה גְבוּרַתְכֶם' - וְלֹא אֲבִיתֶם". הפסוק נמצא בנבואת תוכחה לבני ישראל הכורתים ברית עם מצרים כנגד אשור. ישעיהו טען, שאילו היו בני ישראל שומעים בקול ה', ה' היה מציל אותם מאשור ללא כל צורך במלחמה; אולם הם בחרו לבטוח במצרים כדי לשבת בשלווה, ולכן ישיגו את היפך הביטחון והיפך השלווה.

אלה המשלים שאסף שלמה המלך, כדי לדעת חכמה בעצמו וללמד אחרים; שמעו גם אתם והרחיבו את דעתכם!

הידיעה הראשונה והעיקרית היא יראת ה'; גם כשאתם לומדים דברים חדשים, שמרו תמיד על המסורת, התורה והמצוות שקיבלתם מההורים.

ישנם חוטאים שינסו לפתות אתכם להצטרף אליהם לפעולות של הונאה ואלימות, ויבטיחו לכם התעשרות קלה ומהירה; אל תלכו איתם! זו מלכודת, למעשה הם מתכוונים לפגוע בכם ולהתעשר על חשבונכם.

בניגוד לחוטאים, יש ברחוב גם חכמות, הקוראות לפתיים לחזור וללמוד חכמה. אלה שיתעלמו מקריאת החכמה - ילכו לאיבוד בדרכי החיים; אולם אלה שישובו לחכמה - יזכו לביטחון ושלוה.